

RUŽICA DRECHSLER-BIŽIĆ

Arheološki muzej — Zagreb

NASEOBINSKI OBJEKTI NA NEKIM GRADINAMA U LICI

UDK 903"63":72.031.1:728.81 (497.13)

Izvorni znanstveni rad

U ovom radu objavljuju se rezultati dosadašnjih istraživanja nasebinskih objekata na nekim gradinama centralne japodske teritorije. Uz detaljnije opise načina izgradnje i unutrašnjeg rasporeda, obrađuju se keramički i metalni nalazi iz ovih kuća, koji ih određuju u širi vremenski raspon od kasnog brončanog doba do prvog stoljeća naše ere.

Istraživanja gradinskih naselja na teritoriji prahistorijskih Japoda donedavna su obuhvatala samo kartiranje i izradu planova najvažnijih objekata, a izvor svih nalaza japodske materijalne kulture bile su velike i bogate nekropole, iskopavanje kojih je započelo još u prošlom stoljeću. Na temelju gotovo isključivo grobnih priloga nije bilo moguće dobiti pravu predodžbu o toj kulturi, jer nakit i dijelovi odjeće kao i ostaci pogrebnih ritualnih predmeta nisu dovoljni za rekonstrukciju života jedne velike etničke zajednice. Zbog toga su poduzeta intenzivnija probna istraživanja na gradinama Ličkog, Gackog i Kravskog polja. Tako su djelomično očuvane konstrukcije osnova kuća ili samo ognjišta i podnice iskopani na gradinama Veliki Obljaj u Vrhovinama, Gradini na Pećini u Ličkom Lešću, Piplici u Lovincu, Svilarevoj gradini u Pećanima, Stražbenici u Vrepcu i Velikoj Puntici u Srpskom Polju. Potpuno očuvane kamene osnove kuća, kao i ostali dijelovi unutrašnjosti tih objekata, iskopani su na Velikom Vitlu u Prozoru, na Masnikosinoj gradini u Pećanima, na Maloj Karauli u Širokoj Kuli i na Crkvini u Kompolju, pa je otkriveno ukupno devet osnova kuća u kojima je bilo pokraj ognjišta mnogo keramike i drugih nalaza, o čemu će u ovom radu biti opširnije govora. Treba napomenuti da ova istraživanja neće biti opisana po godinama kada su poduzimana, nego će svi objekti i nalazi u njima biti grupirani po kronološkom redosljedu što je za čitaoce i stručnjake preglednije. Također se napominje da će od kuća koje su djelomično sačuvane biti objavljena samo jedna (Piplica u Lovincu) a druge, sa očuvanim arhitektonskim dijelovima objavit će se u potpunosti.

Opis objekata

LOVINAC, GRADINA PIPLICA

Ova gradina nalazi se sjeverno od sela Lovinca, na koti 646, u zaseoku Piplica, po kojem je i dobila ime. To je pretežno kamenita glavica, na sjevernoj padini obrasla sitnom šumom, a utvrđena je bedemom od suhozida, koji kružno štiti plato gradine. Bedem je na sjeverozapadnoj strani dobro vidljiv, ponegdje je visina sačuvana do oko dva metra, dok je njegov ostali dio pokriven tankim slojem humusa. Ulaz u gradinu smješten je na jugoistočnoj strani koja se blago spušta prema zaseoku, a sjeverni i sjeverozapadni obronak ovog brijega vrlo su strmi i zbog toga teško pristupačni iz doline. Na zapadnoj strani platoa gradine mještani su 1984. godine kopali zemlju i tom prilikom pronašli više keramičkih ulomaka i životinjskih kostiju, pa je taj nalaz donesen u Arheološki muzej u Zagrebu. U jesen 1985. godine, prilikom rekognosciranja terena u Ličkom polju, ekipa Arheološkog muzeja iz Zagreba obišla je i Piplicu i pregledala mjesto na kojem je iskopavan arheološki materijal. Oko te plitke jame bilo je više razbacanih nalaza, a po tragovima kućnog lijepa i kamenja moglo se zaključiti da je nestručnim kopanjem oštećen dio prahistorijske kuće i ognjišta koje je bilo unutar ovog objekta. Odlučeno je stoga da se na pomenutoj točki platoa otvori sonda veličine $4 \times 3,5$ m, koja je obuhvatila i dio već kopanog terena. Sonda je orijentirana u pravcu sjever—jug i kopana do 0,60 m dubine, kada se pojavio kamen živac. Ovim radovima dobiveni su značajni podaci koji potvrđuju pretpostavku da je ovdje bila kuća. Naime, uz južni rub sonde, na prostoru od oko 1,50 m širine bilo je ognjište uz koje je nađen veći broj keramičkih fragmenata, životinjskih kostiju i zuba od vepra, jelena i ovce. Na dubini 0,40 m pojavio se kućni lijep, mjestimično sačuvan do 0,15 m debljine. Ispod njega bio je sloj sitnog kamenja koje je ispunjavalo prirodne neravnine u živcu kamenu, pa je na taj način teren niveliran i pripremljen za polaganje lijepa, odnosno podnice kuće. U iskopu, kao i u jednom kutu sonde bilo je većeg kamenja koje je činilo temelj kuće, vjerojatno pravokutne osnove. Zbog pomenutih oštećenja, kao i klizanja terena, uslijed čega su temelji dislocirani, nije se mogla izvršiti potpuna rekonstrukcija kuće, pa u ovom radu plan nije ni publiciran. Međutim, na temelju dobivenih elemenata sigurno je da je ona pripadala jednom od uobičajenih tipova kuća, planovi kojih su ovdje priloženi. Jedino se nije moglo utvrditi da li je prilikom izgradnje temelja i zida korišten i dio prirodne stijene, ali kako je pomenuti plato vrlo kamenit, tu mogućnost ne bi trebalo u potpunosti odbaciti.

Na temelju brojnih, pretežno keramičkih nalaza, može se reći da je kuća na Piplici najstarija od svih do sada istraženih i ovdje objavljenih stambenih objekata. Oblici drški, a pogotovu veći fragmenti posuda, upućuju na analogije kako s japodskog teritorija, tako i šireg prostora južno od Save, naročito zapadne Bosne. Tako primjerak fragmenta zdjele na tabli 7 : 2 ima direktnu paralelu u Vrepcu, u tumulu na Orlovom kamenu, gdje se datira u HaBs stupanj kasnog brončanog do-

ba¹, a istom periodu odgovaraju i fragmenti zdjele (T. 7 : 4) kao i tipovi drški na tablama 7 : 1 i 8 : 1,2. Ovakvi su nalazi vrlo česti na primjer u naselju Cerovačka donja spilja kod Gračaca² kao i u sjeverozapadnoj Bosni (Kekića glavica, gradina Čungar)³, a javljaju se i na glasinačkom području. Široki, razgrnuti obodi većih posuda, s unutrašnje strane ukrašeni plitkim, širokim facetama (T. 8 : 5), kao i fragmenti pod pravim kutom savijenih oboda (T. 8 : 3,4) uobičajeni su inventar naselja kasnog brončanog doba na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, a u Lici su nešto slabije zastupljeni. Tako se na gradini Korita, na jugu Livanjskog polja mogu naći brojni oblici keramike potpuno srodni s ovima iz Piplice: profilirani obodi posuda ukrašeni na unutrašnjoj strani geometrijskim ornamentom, velike drške koje nadvisuju obod posude i fragmenti posuda ukrašeni udubenim, kosim crtama ili nizom udubljenja nađenih utiskivanjem vrha prsta u vlažnu površinu prije pečenja posude.⁴ Slični su nalazi i na gradini Grkovci, Reljinoj gradini i Velikoj gradini u Petrovićima, na kojima oni traju tijekom cijelog HaB stupnja kasnog brončanog doba. Iz kuće na Piplici potječe i nekoliko fragmenata keramičkih cjedila koja su uobičajen inventar u prahistorijskim japodskim kućama na gradinama i u pećinama (Cerovačka donja spilja, Pećina u Ličkom Lešću). Na Piplici je među fragmentima cjedila bio i jedan koji je imao sve sačuvane elemente na temelju kojih je izvršena potpuna rekonstrukcija, pa je to za sada jedino u potpunosti sigurno rekonstruirano cjedilo na centralnoj japodskoj teritoriji (T. 7 : 6). Također treba posebno spomenuti prahistorijsku svjetiljku valjkastog oblika, koja na gornjoj strani ima okrugao otvor i dvije ušice za vješanje (T. 7 : 3). Ovo je za sada unikatan nalaz na japodskoj teritoriji, a najbliža analogija, gotovo adekvatan primjerak ovom iz Piplice, nađen je na udaljenom lokalitetu Rep (Veraje) u blizini Metkovića, gdje se prema ostalim nalazima datira u kraj kasnog brončanog doba.⁵

ŠIROKA KULA, GRADINA VELIKA I MALA KARLAULA

Gradina Mala karaula, koja je dio dvojne gradine, nalazi se na koti 773. Obje gradine dominiraju Ličkim poljem, zapravo onim njegovim dijelom koji obuhvata prostor oko Široke Kule, a naziva se Kulskim poljem.

Probno iskopavanje 1979. godine poduzeto je na gradini Mala karaula, koja ima prostran, ovalni plato dobro zaštićen moćnim bedemima od suhozida i nasipima od lomljenog kamena. Na ulazu, sa svake strane, nalazi se humak od krupnijeg nabacanog kamenja, a na isti način flankiran je izlazni dio platoa.

Kuća 1 (T. 1 i T. 9) otkrivena je na najvišoj točki platoa. Za izgradnju i formiranje prostora ove kuće bio je bitno važan položaj vapnenih naslaga, koje su malim intervencijama i glačanjem dobro poslužile kao sjeverni i južni zid kuće, a djelomično je i za sjeverni zid korištena prirodna stijena. Južni zid načinjen je od ve-

¹ R. Drechsler-Bižić, VAMZ, 3. ser. I, Zagreb 1958, T. VI : 37.

² R. Drechsler-Bižić, VAMZ, 3. ser., sv. IV, Zagreb 1970, T. III : 5, 6, 10.

³ B. Čović, GZM, Arheologija, Sarajevo 1962, T. 1 : 1,8.

⁴ B. Govedarica, ANUBiH, Godišnjak XX/18, Sarajevo 1982, T. IX : 8—11; T. XII : 1; T. XIII : 9—11.

⁵ R. Jurić, HAD, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, Split 1980, p. 118 i 124, Sl. 16 : 4.

ćih blokova neobrađenog kamenja, a u sredini, između dva bloka, bile su četiri stepenice od lijepo složenog, malo otesanog kamena (samo je jedan kvadar u stepeniku 2 bio sa sve četiri strane dobro obrađen!). Kako je prirodna stijena u istočnom zidu imala velike šupljine i neravnine, ispred nje je postavljen suhozid, odnosno istočni zid kuće. Veoma je dobro iskorišten prirodni sloj vapnenca u južnom zidu. Tu su se, od površine do 0,80 m dubine, slagale gotovo sasvim glatke horizontalne plohe, pa je ona najniža, na 0,60 m dubine ostavljena u dužini od 2,30 m da posluži kao klupa. Njena visina je 0,20 m. od podnice. Unutrašnji prostor kuće iznosi cca 8 m², podnica je od dobro nabijene ilovače, ali u kući nije bilo ognjište. Ukupna dužina unutrašnjosti ovog objekta je 4 m, širina 2,00 m, dok je na vanjskoj strani dužina 6,5 m a širina 4,20 m, što znači da je ova kuća imala veoma debele kamene zidove, odnosno široki i jaki suhozid, kao i debele prirodne stijene. Ovako zaštićena, mogla je pružiti maksimum udobnosti, jer su zime u ovom geografskom prostoru veoma oštre i dugotrajne.

Kuća 2 (T. 2 i T. 9) otkrivena je 10 m jugozapadno od kuće 1, na maloj, travnatim humusom pokrivenoj terasi. I za ovaj objekt djelomično je korištena prirodna stijena, ali ne u tolikoj mjeri kao u kući 1 (T. 2).

Sjeverni zid sastojao se od većih, prirodnih blokova zapunjenih sitnijim kamenjem, dok su ostala tri izgrađena od većeg, neobrađenog kamenja u tehničkom zidanju. Prostor unutar kuće treba posebno istaći, jer do sada nije na ličkim gradinskim naseljima zapažen primjer takve izgradnje. Naime, za podnicu kuće iskorištene su glatke, ravne, prirodne stijene, koje se malo ukoso spuštaju od zapadnog zida do otprilike polovice unutrašnjeg prostora kuće. Neravnine i dugačke pukotine između tih ploha zapunjene su crveno pečenim lijepom, kojim je premazan i ostali dio podnice, kao i ovalno ognjište pokraj istočnog zida. Osnova kuće ima slijedeće dimenzije: dužina 4,5 m, širina 4,30 m, dok je najveća očuvana visina zida 0,60 m.

Arheološki nalazi iz kuće 1 na ovoj gradini pretežno su keramički fragmenti, tipološki i kronološki srodni s onima iz kuće na gradini Piplici. I tu su najčešće zastupljeni široki, razgrnuti obodi većih posuda, ukrašeni kanelurama i horizontalnim facetama (T. 9: 1, 2, 5), zatim potkovičaste plastične drške (T. 9: 4) kao i vertikalne drške okruglog presjeka (T. 9: 3). Za okvirno datiranje kuće u HaB stupanj kasnog brončanog doba karakterističan je i dio brončane ukrasne igle s glavom u obliku kuglice (T. 9: 6). Ovaj tip igle često se nalazi u zatvorenim grobnim cjelinama u Kompolju, Vrepcu, Smiljanu i drugim japodskim lokalitetima.

U kući 2 keramički nalazi pripadaju također HaB stupnju kasnog brončanog doba, a karakteristične su zdjele neznatno razgrnutog ruba (T. 9: 11—13) i drške okruglog presjeka koje nadvisuju obod posude (T. 9: 8). U ovoj kući, osim životinjskih kostiju, nađen je i veći fragment žrvnja od krupnozrnastog pješčara i dio okruglog, kamenog rastirača na usitnjavanje žitarica (T. 9: 14—15).

PEĆANI, MASNIKOSINA GRADINA

Ova se gradina nalazi na koti 714, pokraj glavne ceste koja vodi od Titove Korenice prema Udbini. To je visoki brijeg (relativna visina 84 m) koji u obliku lingule

ulazi u Krbavsko polje, a na njegovom ravnom, malo nagnutom i prostranom platou nalazi se utvrđeno prahistorijsko naselje tipa proširene gradine. Prostor na kojem je bilo naselje odvojeno je od ostalog dijela gradine visokim i širokim nasipom od lomljenog kamena, koji se pruža preko cijele širine platoa u pravcu sjever—jug.

Godine 1977. izvršeno je probno iskopavanje na platou gradine, i to u podnožju kamenog nasipa, na njegovoj zapadnoj strani. U sondi veličine 4 X 4 m, ispod 0,30 m debelog sloja recentnog humusa, pojavilo se veće kamenje složeno u suhozid visine 0,40 m kao i veliki fragmenti keramičkih posuda, pa je sonda kasnije proširena na 8 X 6 m, jer se na temelju pomenutih nalaza moglo pretpostaviti da se na tom prostoru nalaze ostaci prahistorijske kuće. Daljnja su istraživanja pokazala da je ta pretpostavka točna, jer je u sondi zaista otkrivena osnova kuće veličine 5,20 X 5 m, koja je kasnijom dogradnjom još jedne prostorije veličine 3,80 X 3 m proširena i tako je dobivena kuća sa dvije prostorije, prva takve vrste na japodskoj teritoriji, jer su sve ostale bile isključivo jednodijelne (T. 3 i T. 10)

Osnova ove kuće sastojala se djelomično od nepravilnog, neobrađenog kamena sлагanog u tehnici suhog zidanja, a za južni i polovicu istočnog zida iskorištena je stijena, odnosno kamen živac koji je bio poravnat i zaglađen. Mjesta na kojima se stijena prekida ili krivuda zapunjena su lomljenim sitnijim kamenjem, što se dobro vidi na zapadnom zidu. Sjeverni, zapadni i dio istočnog zida očuvani su mjestimično do 1,20 m visine, a kamenje je sлагano tako da unutrašnji rub čini sasvim pravilnu, ravnu liniju.

Podnica kuće bila je od čvrsto nabijenog, intenzivno crvenog lijepa, ravne i glatke površine. Prosječna debljina podnice iznosila je oko 0,20 m. Između zapadnog i južnog zida polukružno je na podnicu sлагan jedan red kamenja, najveće širine oko 0,30 m, tako da ograđuje prostor veličine 1,70 X 1,50 m. To je bilo ognjište ove kuće, na kojem je nađeno nekoliko fragmentiranih posuda, jedna cijela veća šalica s drškom i željezno koplje, na površini prilično korodirano. Osim životinjskih kostiju ovdje je bilo i raznih grijalica od neprečišćene, ali dobro pečene gline piramidalnog i okruglog oblika. Treba također spomenuti da je u ovom dijelu kuće nađen i manji komad željezne troske, što je siguran dokaz da se u naselju lijevalo i obrađivalo željezo.

Manja prostorija oslanja se na pomenutu kuću, (na planu označena kao prostor B) i s njom ima jedan zajednički zid, odnosno zapadni zid kuće A, dok je za južni i zapadni zid iskorištena prirodna stijena čije su udubine zapunjene kamenjem. Sjeverni zid načinjen je od većeg, neobrađenog kamenja, a prostorija je veličine 3,80 X 3 m. Podnica ove prostorije nije bila istog sastava kao ona u prostoriji A, odnosno to je samo pod od tamne, malo uravnate zemlje, a nalaza materijalne kulture ovdje nije bilo. Po svemu sudeći, izgleda da ovaj dio kuće nije služio za stanovanje nego vjerojatnije u neke druge svrhe — možda je to bila ostava ili prostor za čuvanje sitnijih domaćih životinja.

Osim neznatnog broja manjih ulomaka keramike, svi predmeti objavljeni na tabli 10 nađeni su na samom ognjištu ili u neposrednoj blizini, pa zbog toga kronološki čine zatvorenu cjelinu. Kako su bili u debelom sloju gara i pepela, uglavnom

su i vrlo dobro očuvani. Tipološki bi ovdje najstarije mogle biti šalice s drškom (T. 10:5, 7, 11) koje se na širem japodskom prostoru javljaju uglavnom u HaB stupnju kasnog brončanog doba, ali su u upotrebi i u nešto mlađe vrijeme, uglavnom u starije željezno doba, što je upravo ovdje očigledno jer su ostali nalazi mlađi. Tako se na primjer duboke zdjele s uvučenim obodom (T. 10 : 12) javljaju krajem HaB stupnja, odnosno u HaB3 stupnju kasnog brončanog doba, koje se vremenski podudara s HaCt stupnjem starijeg željeznog doba. Trbušasti lonac ravnog ruba (T. 10 :13) rijedak je oblik na centralnoj japodskoj teritoriji, a slični primjerci češće se mogu naći u nekropolama Pounja, gdje se datiraju prema ostalim nalazima u grobovima, najranije u HaCi stupanj starijeg željeznog doba, ali traju i dulje⁶. U isti period treba uvrstiti i željezno koplje (T. 10 : 9), dio željeznog jednoreznog nožića (T. 10 : 2) i fragment željeznog koplja (T. 10 : 8) kao i predmete na tabli 10 :1, 3, 4. Ovdje treba posebno naglasiti da je najvredniji nalaz željezno koplje i da se do sada na centralnoj japodskoj teritoriji našao još samo jedan primjerak na gradini u Gračacu prilikom obrade zemljišta. Kako je već poznato, Japodi nisu prilagali oružje u grobove, pa se do ovih nalaza nije ni znalo kakve su sve oblike oružja upotrebljavali. Za ovdje objavljene primjerke najbliže se analogije mogu naći na teritoriji susjednih Mezeja, gdje su bila bogata ležišta željezne rude (Sanski Most, Čarakovo kod Prijedora)⁷, a sličnih kopalja ima i u Donjoj Dolini, pa dalje na jugoistok, na glasináčkom području gdje se datiraju u Glasinac IVa i IVb fazu, odnosno u HaCi — HaCž stupanj starijeg željeznog doba⁸.

PROZOR, GRADINA VELIKI I MALI VITAL

Dvojna gradina Veliki i Mali Vital nalazi se u Prozoru i kontrolira najveći dio Gackog polja.

Gradina Veliki Vital ima oblik koso zasečenog stošca, kojeg je vrh danas potpuno ogoljen, a tlo se sastoji od vapnenačkih i dolomitskih stijena. Gradina je na koti 557, a relativna visina je 107 m. Na sjevernoj strani, ispod vrha, vide se ostaci kamenog bedema, a na južnoj strani, bliže vrhu, nalazi se zaravnjena terasa na kojoj je očuvan sloj humusa. Ispod ove terase, pa gotovo do podnožja, stepenasto se redaju manje terase na kojima su podizane kuće u prahistorijsko i rimsko doba.

Na sjeveroistočnoj padini ove gradine poduzeta su 1971. g. zaštitna iskopavanja, rezultat kojih je otkrivanje rimskog kamenoloma. Na najvišoj točki tog objekta iskorištene su dvije, pod pravim kutom otesane stijene kamenoloma za gradnju manje kuće, dok su ostala dva zida načinjena od neobrađenog kamenja složenog u suhozid. Ovaj mali prostor, dimenzija 2 X 3m, nazvan je kućom 1, a vjerovatno je bio neka vrsta privremenog skloništa, jer se prema nalazima datira u III stoljeće, kada već pravo rimsko naselje živi i razvija se u podnožju ovih gradina na lokalitetu Buljma.

⁶ B. Raiunić, GZM, n. ser. sv. XXIII, Sarajevo 1968, T. 1:36; T. III :2.

⁷ Z. Marić, GZM, Arheologija, Sarajevo 1964, T. VII: 1—4.

⁸ A. Benac — B. Cavđć, Glasinac 2, Sarajevo 1957, T. II: 9; B. Cavđć, GZM, Sarajevo 1956, p.

U nastavku istraživanja 1972. godine, na zemljištu Marka Klobučara, oko 300 m istočno od grupe stijena koja je istraživana 1971. g., otkrivena je još jedna kuća — *kuća 2*. (T. 4 : T. 14) Osnova ove kuće načinjena je od velikih blokova amorfno krečnjaka, a prostor između njih zapunjen je sitnijim kamenjem složenim u suhozid. Podnica je načinjena od čvrsto nabijene ilovače tamnocrvene boje, a površinski sloj je bio dobro uglaćan. Dimenzije ove kuće su 7 X 5,20 m, a debljina lijepa na podnici 0,40 m. U kutu između sjevernog i istočnog zida bio je vidljiv trag okruglog, vertikalno pobodenog stuba, oko kojeg je bilo više željeznih, kovanih čavala, pa je vrlo vjerojatno da je dio kuće bio izgrađen od drvenih oblica ili debljih dasaka, prikivanih ovim čavlima. Po ugljenisanim ostacima stuba moglo se zaključiti da je kuća stradala u požaru. U drugom kutu, između sjevernog i zapadnog zida bilo je ognjište, sagrađeno od manjeg, u polukrug složenog kamenja. Pokraj njega je bilo mnogo pepela i gara, prahistorijske keramike i urušenog, izgorjelog drveta, vjerojatno od gornje konstrukcije kuće.

Arheološki nalazi iz ove kuće uglavnom su predstavljeni fragmentima posuđa za svakodnevnu upotrebu, a tipološki se mogu ubrojiti u grupu već poznate japodske keramike s početka željeznog doba. Metalni nalazi, međutim, pouzdano se datiraju u mnogo mlađe vrijeme. Već je spomenuto da je ovdje nađen veliki broj željeznih, kovanih čavala (T. 14 :1), zatim je tu više brončanih limova kojima se nije mogla odrediti funkcija, osim onom na T. 14 :5, koji je mogao biti dio pojasnog okova i, konačno, najvažniji i kronološki »jasni« primjerci dviju brončanih fibula tipa Aucissa (T. 14 :2, 3). Fibula na si. 2 ima trakasto oblikovan luk s nekoliko paralelnih žljebova ukrašenih nizom punciranih udubljenja, a noga je raskucana u kvadratnu pločicu koja ima na kraju žljeb, odnosno držač igle. Na zglobnoj konstrukciji glave nema natpisa. Fibula na si. 3 slična je prethodnoj, samo ima dužu nogu koja se završava kuglicom. Oba ova tipa Aucissa fibula, kao uostalom i druge, na širem području rimskih provincija, pripadaju vremenski grupi ranocarskih fibula s trajanjem kroz cijelo I stoljeće⁹. Najbliže analogije našim primjercima nalaze se među fibulama iz Siska (*Siscia*), gdje su, barem sudeći po velikom broju nalaza, možda tu i lijevane u nekoj od brojnih lokalnih radionica.

Prema nalazu pomenutih fibula, u I stoljeće treba datirati kuću 2 na Velikom Vitlu, s napomenom da se tipološki stariji keramički oblici mogu smatrati ovdje kao znak produžene tradicije u japodskoj lončarskoj produkciji.

Manja probna istraživanja izvršena su 1974. godine na Velikom Vitlu, na zemljištu Ivica i Jandre Majetića. Na temelju dobivenih rezultata, u srpnju 1975. godine poduzeto je na ovoj lokaciji sustavno iskopavanje. Pomenuta košarica je zapravo jedna manja, prirodna terasa, veličine 20 X 40 m, a nalazi se na istočnoj padini gradine ispod samog kamenitog vrha. Sandom veličine 18 X 8 m obuhvaćena je gotovo cijela širina terase, a kako je ona koso nagnuta prema rubu gradine, tragovi osnova kuća 3 i 4 zapaženi su već na 0,40 m na zapadnom rubu, dok su na istočnom bili na dubini od 1,80 m.

• R. Kloščavić, ABKtičke fibule s pOđinjčđa Siska, Zagreb 1980, p, 15—16, T. II, III—IV;

I. Marović, Jahrbuch der RG Zentratauseums, Mainz 1961.

Kuća 3 (T 5 i T. 11)

Temelji ove kuće izgrađeni su od većih blokova neobrađenog kamenja, a široki su od 0,40 do 0,90 m. Dimenzije kuće su 6,30 X 4,30 m. Temelji su mjestimično, na primjer na sjevernom zidu, sačuvani do 0,80 m visine. Veće kamenje je dobro slagano, a samo su mjestimično manje šupljine zapunjene sitnijim kamenjem, naročito na južnom zidu. Podnica kuće bila je od čvrsto nabijene ilovače, intenzivno crvene boje, 0,40 m debljine, a također je bila dobro uglačana i ravna. Kuća je dužinom okrenuta jugu i vrhom Vitla dobro zaklonjena od istočnih i sjevernih vjetrova. U kutu između istočnog i sjevernog zida nađeno je ognjište veličine 1 X 1,30 m, mjestimično ograđeno kamenjem. Na podnici ognjišta bio je debeli, čvrsti namaz od ilovače.

Na cijeloj podnici ove kuće nađeno je mnogo fragmenata keramike, od kojih bi se neki primjerci tipološki mogli opredijeliti u kasno brončano doba (T 11 : 6,7—10), dok su drugi nesumnjivo mlađi, naročito posuda na si. 3, koja po obliku i ornamentici ima više analogija i s nalazima starijeg željeznoga doba u Lici.¹⁰ Nekoliko željeznih čavala (T. II : 1), kao i brončani lim ukrašen iskucanim točkicama (T. 11 : 4) također određuju ovaj objekat u starije željezno doba.

Kuća 4 (T. 5 i T. 12)

Nalazi se pokraj kuće 3, od koje je dijeli prolaz širok 1—1,5 m. Temelji, podnice kao i ognjišta na istoj su dubini kao i u kući 3, a također je ista i orijentacija. Ognjište se nalazilo u kutu između sjevernog i zapadnog zida. Temelji su načinjeni od većeg kamenja složenog u suhozid, jedino je za istočni zid djelomično korištena prirodna stijena koja je malo oklesana i uglačana. Podnica je bila od čvrsto nabijene ilovače crvene boje, debljine oko 0,30 m.

Za datiranje ove kuće najvažniji su slijedeći nalazi: fragmentiran krivi željezni bojni nož (T. 12 : 1), oblik koji se pojavljuje u grobovima velikih nekropola u Prozoru i Jezerinama. Ovakav nož bio je u žarnim grobovima 71 i 75 u Prozoru, a grobne cjeline datirane su u III horizont nekropole, odnosno u kraj srednjeg i početak kasnog latena.¹¹ Keramička posudica u oblizu kantarosa vrlo je zanimljiv nalaz (T. 12 : 12). To je, osim jednog, vjerojatno importiranog keltskog vrča s dvije drške iz Ličkog Lešća (neobjavljeno), za sada jedini primjerak za koji se može reći da je rađen po uzoru na keltsku keramiku, a radio ga je domorodac, jer je posudica modelirana rukom, od slabo prečišćene gline, na kojoj se na unutrašnjoj strani dobro vide tragovi glačanja. Drške su okruglog presjeka, načinjene nevjesto — jedna je nešto niža i deblja od druge, a obje su nemarno glačane. Po obliku je ovaj primjerak najrodniji kantarosu iz groba 34 s Karaburme, koji M. Guštin datira u rani laten (Lat. B2 po Reinecke-u),¹² a takvi oblici zastupljeni su i kasnije, u srednjem latenu, kada se ukrašavaju urezanim ornamentima.¹³

¹⁰ R. Drechsler-Bižić, VAMZ (vidi bilj. 1).

¹¹ R. Drechsler-Bižić, VAMZ, 3. ser., sv. VI—VII, Zagreb 1972—73, p. 19, T. XXXIV : 3; T. XXX : 1.

¹² M. GnStin, Jaforbueh der RG Zentralmuseum Mainz, Mainz 1984, p. 323, SI. 13 : 4.

¹³ D. Božič, Katalog izložbe Kelta, Ljubljana 1984, SI. 26 : 7. (Kantaros iz groba 41 s Karaburme).

Brončani okov za pojas (T. 12 : 7) pripada grupi okova lokalne provenijencije poznatih iz Trošmarije, Mazina i Ribića.¹⁴ Srodni su po načinu izrade detalja kao i po motivima, uglavnom predstavama životinja lijevanih u plitkom reljefu. Dativaju se prema pratećim nalazima u grobovima i mazinskoj ostavi u kasni laten, s izuzetkom pločice iz Trošmarije koja se, prema fibulama nađenim zajedno s njom u grobu, datira u kraj srednjeg i početak kasnog latena.¹⁵ Na okovu iz kuće 4 u donjem redu prikazana su tri vepra kako idu jedan za drugim, a iznad njih su tri krstolika, plastična ispupčenja. Ova scena svakako ima određenu simboliku, jer se na primjer crtež vepra nalazi na japodskoj urni iz Ribića,¹⁶ gdje po tumačenju A. Stipčevića ima izravne veze s domaćom, ilirskom funerarnom i drugom simbolikom.¹⁷ Kako su pojasni okovi dio nošnje, pomenute simbole treba tumačiti prije kao kulturni, a ne funerarni simbol. S tim u vezi su možda i dva latenska jantarna zrna u obliku vepra iz Ribića,¹⁸ koji su dio ogrlice, a imaju vjerovatno apotropejsko značenje, kakvo se pripisuje i amuletima od probušenog veprovog zuba, koji vlasnike štite od zla i bolesti, jer je u njima predstavljena snaga i robustnost ove divlje životinje. Poznato je također da su Kelti nosili lik vepra kao »signum« u borbama, a često je stavljan i na šlemove. U keltskoj religiji vepar je bio sveta životinja, pa se njegov lik viđa i na keltskom novcu, oružju i kamenim spomenicima.¹⁹ Na pojasnom okovu iz Trošmarije nalazi se u plitkom reljefu lik konja za kojeg su najbolje analogije nađene na barbariziranim keltskim novcima srednjeg i kasnog latena.²⁰ Nije li i za okov iz kuće 4 domaći majstor također preuzeo keltski motiv, ovog puta predstavu vepra?

Tri krstolika ispupčenja u prvi mah bi se lako mogla tumačiti kao oblik krstolikih aplika, kakvih se veliki broj nalazi u japodskim grobovima latenskog doba, a u Ribiću (žarni grob e) zajedno su nađene s okovom za pojas istog tipa kao ovi, prethodno pomenuti.²¹ Međutim, krstolike aplikacije ne uklapaju se u ikonografiju pločice, one nemaju simbolično značenje, pa se zbog toga za pomenuti oblik na pločici moralo tražiti drukčije tumačenje, od kojih je najuvjerljivije ono da su tu predstavljene vrlo stilizirane ptice u letu. Na jednom pojasnom okovu iz prozorske nekropole, na kojoj ima velik broj različitih figuralnih predstava, vide se i dvije ptice u letu, koje doduše nisu u tolikoj mjeri stilizirane kao ove na okovu iz kuće 4, ali se tu u odnosu na druge, realistično prikazane, ipak uočava tendencija jače stilizacije.²² Druga analogija, mnogo bliža okovu iz Prozora nađena je na etrurskim zlatnim fibulama iz Vulcija, kao i pozlaćenju šalici iz groba Bernardini u Palestri.²³ Tu su ptice prikazane gotovo sasvim u obliku križa, i jedino se razlikuju od okova iz kuće 4 po nizu tankih crtica na krajevima repa i krila. Kada se one pokriju, onda se dobiva točna stilizacija koja je i na prozorskoj pločici. Što se simbolike tiče, ptice

¹⁴ Oplšimije o ovim nalazima u V knjizi Braistordja jugoslavenskih zemalja (u štampu)

¹⁵ R. Drechsler-Bižić, *Adfatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb 1970, p. 246, T. I : 3-4.

» B. Raunig, *Starinar XXIII*, Beograd 1973, T. III : 11c.

¹⁷ A. Stipčević, *Kulturni simboli kod Ilira*, AUTOBSH, PI, knj. LIV, 10, Sarajevo 1981, p.

¹⁸ Z. Marić, o. c., T. XV : 68, 69.

¹⁹ A. Stipčević, o. c., p.

²⁰ R. Drechsler-Bižić, o. c., p. 246—248.

²¹ Z. Marić, o. c., p.

²² R. Drechsler-Bižić, *Katalog Ljfozbe Keltske*, Ljubljana 1984, p. 59, si. 15 : 1.

²³ J. W. v. Hase, *Jahrbuch der RG Zentralmuseums Mainz*, Mainz, 1984, p. 292—3.

spadaju u karakteristične solarne simbole u velikom dijelu Evrope u prahistorijsko doba. Na japodskim urnama rjeđe su prikazane — poznate su samo na jednoj umi iz Ribića, gdje su realistički prikazane.²⁴ Iznad ove kompozicije nalaze se dvije plastične, paralelne linije, između kojih je niz kosih udubljen ja. Ovaj ornament se pojavljuje na većini do sada poznatih okova s japodske teritorije, ali za njega nema nekog određenog tumačenja.

Na temelju ostalih nalaza iz kuće 4, kao i analogija u zatvorenoj grobnoj cjelini u Trošmariji, ovaj nalaz bi se mogao datirati najranije u početak kasnog latena.

Kuća 5 (T. 5 i T. 13)

Nešto južnije od kuće 4 otkopani su temelji kuće 5, koja je postavljena paralelno s kućama 3 i 4. Bila je nešto manja, dimenzija 5,50 X 4,80 m. Temelji su sagrađeni od većeg, neobrađenog kamenja složenog u suhozid, ali nisu tako dobro očuvani kao pomenute dvije kuće: kamenje je mjestimično pomaknuto i urušeno, tako da su veći blokovi kamena nađeni na sredini podnice. Za istočni zid korištena je djelomično prirodna stijena, a zid je očuvan samo na nekim mjestima do 0,80 m visine. Podnica je bila od crvenog, čvrstog lijepa, ali je zbog urušavanja zidova na mnogim mjestima jače oštećena. Ognjište se nalazilo u kutu između sjevernog i istočnog zida i na njemu je, kao i u drugim na Vitlu, bilo mnogo ulomaka keramike, životinjskih kostiju i keramičkih grijalica raznih oblika. Bilo je ograđeno većim kamenjem i neznatno ukopano u zemlju, odnosno podnicu. Nedaleko od ognjišta nalazilo se jedno manje, gotovo četverokutno udubljenje, u kojem je bilo fragmentirana keramika i životinjskih kostiju, pa je sigurno služilo kao jama za otpatke. Ova jama je ukopana u podnicu do 0,40 m dubine, odnosno već u dio zdravice, koja je bila ispod 0,20 debelog namaza kućnog lijepa.

Od keramičkih nalaza značajnih za datiranje ove kuće treba izdvojiti veliku zdjelu razgnutog oboda, koja na truhu ima tri jezičaste drške i tri koncentrična udubena kruga kao ukras (T. 13 :4,4a). Gotovo adekvatan primjerak nađen je u smiljanskoj nekropoli I, a datira se u HaC2 stupanj starijeg željeznog doba.²⁵ Tom periodu pripadaju i šalice na T. 13 : 1, 3, a zanimljiv je i fragment velike posude, debelih, potpuno vertikalnih stijenki (T. 13 : 6) ukrašenih plastičnim rebrima. Nekoliko vrlo sličnih posuda iskopano je nedavno na gradini Turska Kosa kod Topuskog, a prema ostalim nalazima u kulturnom sloju također se mogu datirati u razvijeno starije željezno doba.²⁶

KOMPOLJE, GRADINA CRKVINA

Ova se gradina nalazi na koti 472, na desnoj obali isušenog rukavca rijeke Gacke, nedaleko od glavne ceste Otočac—Senj. To je omanji, stožasti brijeg s kojeg je veći dio humusa potpuno nestao, pa je tlo kamenito i u arheološkom pogledu

²⁴ B. Raunig, GZM, *Arheologija*, Sarajevo 1968, sv. XXIII, p. 102.

²⁵ V. Hoffiller, *VHAID*, N.S. VIII, Zagreb 1905, p. 193.

²⁶ Srdačno zahvaljujem kolegi Laži Oučkoviću na usmenim podacima i uvid u još neobjavljen materijal.

sterilno. Na sjevernoj i sjeverozapadnoj strani ima malo niske šume, a na tom dijelu se dobro vidi i dio zemljanog nasipa koji se vjerojatno pružao oko cijele gradine, ali mu se danas ne može uočiti potpuni trag.

Južno i sjeverno od podnožja ove gradine nalazile su se velike japodske nekropole, istraživane u nekoliko navrata.²⁷

Probna istraživanja na gradini Crkvini poduzeta su 1979. godine, i to na zapadnoj strani. Otvorene su dvije sonde u kojima je do 0,90 m dubine nalaženo kamenje od uništenih osnova kuća, lijep od podnica, pa i dijelovi ognjišta. Osim prahistorijske keramike, tu je bilo i ulomaka rimskih amfora, jedna motika i dvije kuke od kovanog željeza i veliki broj željeznih čavala.

U sondi III, dimenzija 6 X 5, m, također na zapadnoj padini gradine otkrivena je kuća 1 (T. 6 i T. 14) dimenzija 3,5 X 4 m. Za sjeverni i istočni zid korištene su prirodne stijene postavljene pod kutom od 90°, dok su južni i istočni zid načinjeni od neobrađenog kamenja složenog u suhozid, koji je bio mjestimično visok 0,70 m. U ovom malom objektu nije bilo ognjišta, a jama za otpatke smještena je s vanjske strane južnog zida (T. 4).

I ovdje je bilo tipološki starijih keramičkih nalaza (T. 14:15, 16) ali i lijepo očuvan novčić s likom Oktavijana Avgusta, te brončana Aucissa fibula (T. 14:11), zatim dio fibule sa dugačkom, spiralnom nogom (T. 14 : 13) i fragment rimske provincijske keramike s metličastim ukrasom (T. 14 : 17). Ovi nalazi neosporno datiraju kuću 1 u I stoljeće. Na prostoru ispred kuće bilo je ognjište, sačuvano samo u tragovima (gar, pepeo, komadići nagorjelog drveta) a pokraj njega je bila veća količina školjki: rebrasta srčanka (*Cardium fascinatium*), bradavičasta ladinka (*Venus verrucosa*), kamenica (*Ostrea edulis*), češljača ili Jakobova kapa (*Pecten opercularis*) i puž — kvrgavi volak (*Murex trunculus*).²⁸ Sve su ove vrste jestive, pa nema sumnje da su, osim već uobičajene prehrane stočarskih populacija (meso, sir, mlijeko) služile za dopunu jelovnika stanovnicima ove gradine.

Otkriće ove kuće na Crkvini i značajnog pokretnog arheološkog materijala znanstveno je od velike važnosti. Naime, iz dvije nekropole koje se nalaze u podnožju ove gradine potječu brojni nalazi, na temelju kojih se moglo zaključiti da je život na gradini zamro negdje u II st. prije n. e. Ovaj podatak se nije slagao s podacima iz historijskih izvora, jer Apijan Aleksandrijski, koji opisujući pohod Oktavijana Avgusta na japodsku teritoriju izričito tvrdi da su se stanovnici Avenda (identificiranog kao Crkvina u Kompolju) predali 35 godine prije n. e. Rimljanima bez prolijevanja krvi, te da su nastavili život pod rimskom vladavinom. Otkrićem ove kuće i nalaza u njoj dobili smo jasnu potvrdu ovog izvora, te se može sasvim sigurno reći da su Japodi i dalje živjeli na ovoj gradini i, držeći se u izradi nekih keramičkih oblika i dalje svojih domaćih tradicija, prihvatili utjecaje rimske kulture. Dakle, kako je

⁴⁷ Tlocrte kuća izradili: Dipl. ling. arh. Marija Rendić-Miočević i Prof. Ivan Sarić; crteže arheoloških nalaza drugarica Anđelka Fortuna, student arheologije. U istraživanjima su surađivale kolegice Dubravka Balen-

-Letunić, Ivančica Pačičić, Tihana Težak i Lidlja Bakarčić, pa se svim stručnjacima i suradnicima srdačno zahvaljujem na kolegijalnoj pomoći,

reкао Apijan, nastavili su mirno živjeti i pod rimskom vlašću. U vezi s tim postavlja se pitanje gdje je smještena nekropola iz rimskog vremena, jer do sada nije nađen nikakav trag grobovima iz I st. i možda još kasnijih stoljeća.

*

Poduzetim istraživanjima na gradinama dobiveni su zanimljivi i korisni podaci kako o načinu izgradnje stambenih objekata, tako i o ekonomici Japoda u prahistorijsko i djelomično antičko doba. Prije svega, utvrdili smo da se od kraja kasnog brončanog doba pa sve do početka rimske vladavine, japodske kuće grade na sličan način — sve su to veće ili manje pravokutne kuće s ognjištem u jednom uglu, a rjeđe izvan kuće. Osnove kuća su uvijek načinjene od kamena, složenog u suhozid, a za jedan ili dva zida korištena je prirodna stijena. Zahvaljujući nalazu brojnih željeznih čavala zaključeno je da su ponekad zidovi, odnosno veći dio gornje konstrukcije kuće, bili od dasaka ili drvenih oblica i da su prikivani i spajani željeznim čavlima. O izgledu krova nema za sada sigurnih podataka, ali se s obzirom na veličinu kuća može pretpostaviti da je građen tzv. krov na »dvije vode« a pokrivan je drvenim daskama (šindra) ili slamom. Na krovu je morao postojati i otvor za odvod dima s ognjišta.

Nalazi iz kuća upotpunili su i podatke o razvoju japodske ekonomike. Na temelju nađenih kostiju sitne stoke, ovaca, koza, svinja, zaključeno je da su ove domaće životinje imale značajnu ulogu u prehrani stanovništva, da su na pr. goveda uzgajana manje zbog mesa a više zbog mlijeka od kojeg se pravio sir i drugi mliječni proizvodi. U kućama su nađeni brojni fragmenti cjedila, neophodnih pomagala u preradi mlijeka. Jelovnik stanovnika gradina upotpunjavao je i mesom divljih životinja, naročito srne i jelena od čijih su rogova pravljeni i neke alatke, prvenstveno šila.

O zemljoradnji je bilo još manje podataka nego o stočarstvu. Međutim, nalazi iz kuća pokazali su da je i zemljoradnja bila dobro razvijena, jer je gotovo u svakoj kući nađen žrvanj i rastirač, ponegdje i više primjeraka, često vrlo izlizanih od upotrebe, pa iako nisu sačuvani ostaci žitarica, očigledno je da su one sijane i korištene u svakodnevnoj prehrani stanovništva. Posebno je zanimljiv podatak da su u kući 1 u Kompolju nađene veće količine raznih morskih, jestivih školjki i puževa. Kako je ova kuća datirana u I stoljeće, to su, izgleda, ovi novi elementi u ishrani stanovnika posljedica novih društvenih odnosa koji su u vezi s rimskim osvajanjem ovog prostora. Nove kulture donose i nove odnose u ekonomici, iako je sigurno da Japodi u velikoj mjeri i dalje zadržavaju svoj tradicionalni način života i pod rimskom dominacijom.

Do sada poduzetim istraživanjima dobiveni su i skromni podaci o rasporedu kuća na gradinama, pa se sada zna da se na nekim terasama moglo podizati i više kuća (možda zaselak), kao što se vidjelo na na gradini Veliki Vital (T. 5 : 3, 4, 5), ali o njihovom rasporedu na onim gradinama koje su imale veći ili manji plato na vrhu, za sada nema nikakvih podataka. Na ovo i mnoga druga otvorena pitanja pružit će odgovor jedino obimnija, sustavna istraživanja.

POPIS I SADRŽAJ TABLI
TAFELERKLÄRUNGEN

Tabla 1

Tafel 1

Tlocrt kuće na gradini Mala Karaula (Široka Kula)
Grundriss des Hauses 1 in der Wallburg Mala Karaula (Široka Kula)

Tabla 2

Tafel 2

Tlocrt kuće 2 na gradini Mala Karaula (Široka Kula)
Grundriss des Hauses 2 in der Wallburg Mala Karaula (Široka Kula)

Tabla 3

Tafel 3

Tlocrt kuće 1 na Masnikosinoj gradini (Pecani)
Grundriss des Hauses 1, Masnikosina gradina (Pecani)

Tabla 4

Tafel 4

Tlocrt kuće 2 na gradini Veliki Vital (Prozor)
Grundriss des Hauses 2 in der Wallburg Veliki Vital (Prozor)

Tabla 5

Tafel 5

Tlocrt kuća 3, 4 i 5 na gradini Veliki Vital (Prozor)
Grundriss der Häuser 3, 4 und 5 in der Wallburg Veliki Vital (Prozor)

Tabla 6

Tafel 6

Tlocrt kuće na gradini Crkvina (Kompolje)
Grundriss des Hauses 1 in der Wallburg Crkvina (Kompolje)

Tabla 7

Tafel 7

Lovinac, gradina Piplica, nalazi iz kuće 1

1. fragment crvenosive posude, nemarno glačane površine, s drškom koja nadvisuje obod, a uzdužno ima tri široke facete; 2. dio tamnosive konične šalice kratkog vrata (na truhu su plitke vertikalne kanelure, a po tragu drške čini se da je bila vertikalna i da je nadvisivala obod); 3. tamnosiva keramička lampica s ušicama za vješanje (površina je nemarno glačana); 4. dio plitke konične zdjelice, crvenkasto pečene, s neznatno pojačanim obodom na unutrašnjoj strani; 5. fragment

plitke crveno pečene zdjele bikoničnog trbuha, razgnutog i na rubu pojačanog oboda (na trbuhu nepravilno bradavičasto ispupčenje); 6. tamnosmeđe cjedilo s izvučenim drškama.

Lovinac, Wallburg Piplica, Funde aus dem Hause 1

1. Gefassbruchstück: oberflächlich poliert, graurot, mit einem den Saum iiberragenden Henkel, der in der Längsachse mit drei breiten Facetten versehen ist; 2. Bruchstück einer dunkelgrauen konischen Schale mit kurzem Hals und flachen vertikalen Kanneliiren am Bauch; aus dem Henkelrest ist zu erschliessen, dass der Henkel senkrecht angebracht war und den Mundsaum iiberragte; 3. dunkelgraues Tonlämpchen mit Osen zum Aufhängen; oberflächlich poliert; 4. Bruchstück einer flachen, konischen, rötlich gebrannten Schale mit innenseitig leicht verstärkter Mündung; **5. Bruchstück einer** flachen, bikonischen, rot gebrannten Schüssel mit der ausladenden, etwas verstärkten Mündung und einer warzenartigen Ausbuchtung an der Bauchwandung; 6. dunkelbrauner Seiher mit hochgezogenen Henkeln.

Tabla 8

Tafel 8

Lovinac, gradina Piplica, nalazi iz kuće 1

1. Dio svijetlosmeđe šalice, nemarno glačane površine, s vertikalnim plitkim kanelurama na trbuhu i profiliranom drškom koja nadvisuje obod (ispod drške, urezane linije); 2. svijetlosmeđa drška konične šalice s profiliranim rubom; 3. dio crvenkastosivo pečene zdjelice kratkog vrata, profiliranog oboda; 4. fragment posude neravne površine (rub je oštro profiliran i na vanjskoj strani ukrašen nizom vertikalnih udubljenja); 5. dio ravnog razgnutog oboda sivo pečene posude (na unutrašnjoj strani ima horizontalne plitke kanelure); 6. dio trbuha i razgnutog horizontalnog ruba veće, crveno pečene posude, ispod kojeg je horizontalna drška (rub je ukrašen nizom vertikalnih udublenih linija).

Lovinac, Wallburg Piplica, Funde aus dem Hause 1.

1. Bruchstück einer hellbraunen, oberflächlich polierten Schale mit vertikalen, flachen Kanneliiren am Bauch und scharf umrissenem Henkel, der den Saum iiberragt. Unterhalb des Henkels sind eingeritzte Dreiecke; 2. hellbrauner Henkel einer konischen Schale mit stark umrissenem Mundsaum; 3. Bruchstück einer graurot gebrannten Schale mit kurzem Hals und scharf umrissenem Mundsaum; 4. Bruchstück eines Gefässes mit aufgerauhter Oberfläche. Der Mundsaum ist scharf umrissen und auf der Aussenseite mit senkrechten Eintiefungen verziert; 5. Bruchstück des flachen ausladenden Mundsaumes einer grau gebrannten Schüssel mit horizontalen flachen Kanneliiren auf der Innenseite; 6. Bauchstück mit waagrecht ausladender Mündung einer grösseren, rot gebrannten Schüssel; unterhalb der Mündung ist ein waagrecht aufgesetzter Henkel. Die Mündung ist mit senkrecht verlaufenden Einritzungen verziert.

Tafel 9

Tabla 9

Široka kula, gradina Mala Karaula, nalazi iz kuće 1

1. dio ruba svijetlosmeđe posude s nizom vertikalnih udubljenja, a na unutrašnjoj strani dvije plitke, horizontalne kanelure; 2. dio širokog oboda svijetlosmeđe posude, koji je na unutarnoj strani facetiran; 3. fragment vertikalne kanelirane drške; 4. fragment crvenkasto pečene posude s potkovičastom drškom; 5. dio oboda svijetlosive posude s vertikalnim udubljenjima na rubu; 6. okrugla glava i dio vrata brončane ukrasne igle; 7. tamnosivi pršljenak oštećene površine, od neprečišćene gline.

Široka Kula, gradina Mala Karaula, nalazi iz kuće 2

8. dio crvenkasto pečene trbušaste šalice loše fakture, s profiliranom drškom koja nadvisuje obod; 9. tamnosivi bikonični pršljenak; 10. dio plitke tamnosive zdjelice, dobro glačane površine, s nizom vertikalnih kanelura na trbuhu; 11. fragment sive zdjelice, neravne površine i neznatno razgrnutog oboda; 12. fragment svijetlosive posude, glatke površine, profiliranog oboda; 13. fragment crveno pečene posude, neznatno profiliranog oboda; 14. dio ovalnog žrvnja od sivog krupnozrnastog pješčara; 15. polovica okruglog kamenog rastirača.

Široka Kula, Wallburg Mala Karaula, Funde aus dem Hause 1.

1. Hellbraunes Gefäßbruchstück mit senkrechten Eintiefungen am Mundsäum und zwei flachen horizontalen Kanneliiren auf der Innenseite; 2. Bruchstück einer, breitsäumigen, hellbraunen Schiissel; die Miindung ist auf der Innenseite facettiert; 3. Bruchstück eines senkrecht aufgesetzten kannelierten Henkels; 4. Bruchstück einer rötlich gebrannten Schiissel mit hufeisenförmigem Henkel; 5. Scherben: Mundsäum einer hellgrauen Schiissel mit senkrecht angeordneten Eintiefungen; 6. Rundkopf und Halsansatz einer bronzenen Schmucknadel; 7. dunkelgrauer Spinnwirtel aus ungereinigtem Ton, mit beschädigter Oberfläche;

Široka Kula, Wallburg Mala Karaula, Funde aus dem Hause 2

8. Bruchstück einer rötlich gebrannten bauchigen Schale mit schlechter Faktur, mit scharf umrissenem Henkel, der die Miindung überragt; 9. dunkelgrauer bikonischer Spinnwirtel; 10. Bruchstück einer flachen, dunkelgrauen, gut polierten Schale mit vertikal kanneliertem Bauch; 11. Bruchstück einer grauen, rauhen Schale mit etwas ausladender Miindung; 12. Bruchstück einer hellgrauen, glatten Schiissel mit scharf umrissenem Mundsäum; 13. Bruchstück einer rot gebrannten Schiissel mit etwas ausladender Miindung; 14. Bruchstück eines Miihlrads aus grauem, grobkörnigem Sandstein; 15. Haft te eines runden Walkers.

Tabla 10

Tafel 10

Pećani, Masnikosina gradina, nalazi iz kuće 1

1. fragment listastog željeznog predmeta (strelica?); dio željeznog, jednoreznog noža; 3. brončana igla fibule; 4. dio brončane plosnate alke; 5. tamnosiva šalica s

drškom koja nadvisuje obod; 6. svijetlosiva konična zdjelica, neravne oštećene površine 7. tamnosiva šalica s drškom koja nadvisuje obod; 8. dio željeznog vrha koplja; 9. željezno koplje kojeg je list na rubovima malo oštećen (na dršci dva okrugla otvora); 10. svijetlosiva piramidalna grijalica; 11. tamnosiva šalica glatke površine, s drškom koja nadvisuje obod; 12. konična zdjela s neznatno uvučenim obodom glatke, svijetlosive površine; 13. trbušasti tamnosivi lonac ravnog ruba i s dvije drške kvadratnog presjeka (površina dobro glačana).

Tafel 10

Pecani, Masnikosina gradina, Funde aus dem Hause 1

1. Bruchstück eines blattartigen eisernen Gegenstandes (Pfeil?); 2. Teil eines einschneidigen Eisenmessers; 3. Fibelnadel aus Bronze; 4. Teil eines flachen Bronzeringes; 5. dunkelgraue Henkelschale; der Henkel überragt den Mundsaum; 6. hellgraue konische Schale mit rauher und beschädigter Oberfläche; 7. dunkelgraue Schale mit emporragendem Henkel; 8. Rest einer eisernen Speerspitze; 9. Eisenspeer mit etwas beschädigtem Blatt und zwei Öffnungen im Schaft; 10. hellgrauer pyramidaler Wärmekörper; 11. dunkelgraue glatte Schale, deren Henkel die Mündung überragt; 12. dunkelgraue, konische Schale mit etwas abgesetzter Mündung und glatter Oberfläche; 13. bauchiger dunkelgrauer Henkeltopf mit flachem Saum und zwei im Querschnitt quadratischen Henkeln; Oberfläche gut poliert.

Tabla 11

Prozor, gradina Veliki Vital, nalazi iz kuće 3

1. željezni čavao s raskucanom glavom; 2. svijetlosivi pršljenak, glatke površine, bez ukrasa; 3. dio trbuha i vrata tamnosive posude, dobro glačane površine, neznatno razgrnutog ruba (na truhu vertikalne kanelure); 4. pločica od tankog brončanog lima, vjerovatno dio pojasnog okova, ukrašena vrlo sitnim iskucanim točkicama; 5. fragment trbuha i vrata sive šalice dobro glačane površine (na truhu su vertikalne kanelure, a ispod drške urezan je ornament u obliku svastike); 6. dio ruba i trbuha keramičke posude nemarno glačane površine a ispod ruba je potkovičasta plastična drška; 7. tamnosmeđa horizontalna drška keramičke posude, vertikalno probušena i facetirana; 8. fragment svijetlosive posude neznatno razgrnutog vrata i kvadratne, vertikalno probuštene drške; 9. fragment crveno pečene posude s jednom horizontalnom trakastom drškom; 10. fragment ruba svijetlosmeđe posude, neravnomjerno pečene a ispod ruba je plastična traka ukrašena nizom udubijenja rađenih utiskivanjem vrha prsta.

Tafel 11

Prozor, Wallburg Veliki Vital, Funde aus dem Hause 3

1. Eiserner Nagel mit verhämmertem Kopf; 2. hellgrauer Spinnwirtel, glatt und ohne Verzierung. 3. Bruchstück eines dunkelgrauen, gut polierten Gefäßes (Bauch- und Halsstück), mit etwas ausladender Mündung und vertikalen Kannelüren am Bauch; 4. Dünne Platte aus Bronzeblech, wahrscheinlich ein Teil des Riemen-

beschlags, punktiert; 5. Bauch- und Halsstück einer grauen, gut polierten Schale. Die Bauchwandung ist mit senkrechten Kannelüren versehen, unter dem Henkel ist ein Hakenkreuzornament eingeritzt; 6. Bauch- und Halsstück einer Tonschale; oberflächlich poliert; unterhalb der Mündung ist ein hufeisenförmiger Henkel angebracht; 7. dunkelbrauner, waagrecht aufgesetzter Henkel eines Tongefasses; vertikal durchstoßen und facettiert; 8. Bruchstück einer hellgrauen Schale mit etwas ausladendem Hals und einem quadratischen, vertikal durchstoßenen Henkel; 9. Bruchstück einer rot gebrannten Schale mit horizontal aufgesetztem Bandhenkel; 10. Bruchstück eines hellbraunen, ungleichmäßig gebrannten Gefasses; unterhalb der Mündung ist eine Fingertupfenleiste angebracht.

Tabla 12

Prozor, gradina Veliki Vital, nalazi iz kuće 4

1. dio zakrivljenog bojnog noža od korodiranog željeza; 2. tamnosiva konična zdjela glatke površine (rub je na vanjskoj strani oštro profiliran); 3, 4. brončana lijevana dugmeta s ispupčenim srednjim dijelom i dubokim koncentričnim kanelurama na površini; 5. bikonična šalica tamnosmeđe površine, s drškom koja nadvisuje obod (ispod drške na truhu je niz vertikalnih kratkih udubljenja); 6. dio luka i glave brončane fibule, tako oštećene da se ne može sigurno rekonstruirati izgled noge; 7. brončani lijevani okov za pojas koji na prednjoj strani ima u plitkom reliefu predstavljena tri vepra koji se kreću jedan za drugim, a iznad njih su tri stilizirane ptice; 8. gornji dio brončane ukrasne igle s dvije kuglice između kojih je tanki disk; 9. zub divljeg vepra, na širem dijelu oštećen, pa se ne zna da li je služio kao amulet; dio visokog vrata i truha svijetlocrveno pečene posude, s nizom vertikalnih kanelura na truhu; 12. svijetlosivi kantaros, površina kojeg je grubo glačana (na unutrašnjoj strani tragovi tog glačanja su duboki, pa izgledaju kao kanelure; drške koje nadvisuju obod neravne su površine, jedna je nešto viša od druge); 13. oštećen kameni rastirač, okruglog oblika; 14. ovalno lijepo oblikovan žrvanj od svijetlosivog krupnozrnastog pješčara; 15. okrugla grijalica od svijetlosmeđe neprečišćene gline; 16. tamnosiva piramidalna grijalica glatke površine, na gornjem dijelu horizontalno probušena.

Tafel 12

Prozor, Wallburg Veliki Vital, Funde aus dem Hause 4

1. Eisemes Krümmmesser korrodiert; 2. dunkelgraue konische Schale mit glatter Oberfläche und aussenseitig scharf umrissener Mündung; 3, 4. Bronzene, gegossene Knöpfe mit gewölbter Mitte und tiefen konzentrischen Kannelüren; 5. bikonische dunkelbraune Schale, mit einem den Mundsaum überragenden Henkel; am Bauch unterhalb des Henkels sind vertikale kurze Eintiefungen; 6. Fibelkopf und Bogen einer schwer beschädigten Fibel; der Fibelfuss kann nicht rekonstruiert werden; 7. Riemenbeschlag aus Gussbronze; auf dem flachen Relief sind drei hintereinander trabende Keiler mit drei überfliegenden stilisierten Vögeln dargestellt; 8. Oberteil einer bronzenen Schmucknadel mit zwei Kugelchen und einer dünnen

Sheibe dazwischen; 9. Hauer mit dem durchbohrten breiten Ende (Dementsprechend wurde er als Amulett getragen); 10. Hauer; nicht durchbohrt und beschädigt, so dass es sich nicht mehr feststellen lässt, ob er als Amulett getragen wurde; 11. Bruchstück einer hochhalsigen und bauchigen, hellrot gebrannten Schale mit vertikalen Kannelüren am Bauch; 12. hellgrauer Kantharos, grob poliert, so dass die auf der Innenseite vorhandenen Spuren des Polierens wie Kannelüren anmuten; die emporragenden Henkel haben eine rauhe Oberfläche und sind nicht in gleicher Höhe aufgesetzt; 13. beschädigter, runder Steinwalker; 14. ovaler, schön geformter Mühlstein aus hellgrauem, grobkönigem Sandstein; 15. hellbrauner runder Wärmekörper aus ungereinigtem Ton; 16. dunkelgrauer pyramidaler Wärmekörper mit glatter Oberfläche, im Oberteil horizontal durchstoßen.

Tabla 13

Prozor, gradina Veliki Vital, nalazi iz kuće 5

1. svijetlosiva šalica s plitkim vertikalnim kanelurama na truhu i velikom drškom koja nadvisuje obod; 2. željezni čavao polukružne glave; 3. mala svijetlosiva konična šalica s nizom plitkih vertikalnih kanelura na truhu glačane površine; 4. tamnosiva plitka zdjela razgrnutog oboda sa tri jezičaste drške na truhu i koncentričnim, udubenim krugovima; površina je dobro glačana; 5, 5a. svijetlosmeđi pršljenak koji je na najširem dijelu valovito modeliran; 6. fragment velike svijetlocrveno pečene posude, dobro glačane površine, a ispod ruba je plastičan ukras; 7. konična svijetlosiva zdjelica, na čijoj se površini vide tragovi horizontalnog glačanja; 8. konična svijetlosiva zdjela s dvije drške.

Tafel 13

Prozor, Wallburg Veliki Vital, Funde aus dem Hause 5

1. hellgraue Schale mit flachen vertikalen Kannelüren am Bauch und einem grossen, den Mundsaum überragenden Henkel; 2. Eiserner Nagel mit halbrundem Kopf; 3. kleine, hellgraue, konische Schale mit polierter Oberfläche und flachen, vertikalen Kannelüren am Bauch; 4, 4a. dunkelgraue flache Schale **mit ausladender** Mündung und drei zungenartigen, an der Bauchwandung angebrachten Henkeln und konzentrischen kreisförmigen Eintiefungen (Oberfläche gut poliert); 5, 5a. hellbrauner, am breiten Ende wellenartig geformter Sprinzwirtel; 6. Bruchstück eines hellrot gebrannten und gut polierten Gefässes; unterhalb der Mündung ist eine plastisch geformte Verzierung angebracht; 7. konische, hellgraue Schale mit sichtbaren Spuren einer horizontal durchgeführten Polierung; 8. Konische, hellgraue Doppelhenkelschale.

Tabla 14

Prozor, gradina Veliki Vital, nalazi iz kuće 2

1. željezni čavao s raskucanom glavom; 2. brončana fibula tipa Aucissa s rebrastim lukom ukrašenim tehnikom punciranja; 3. brončana fibula tipa Aucissa s

nogom koja na kraju ima kuglicu; 4. fragment crvenopečene šalice vertikalnog vrata, s vertikalnim kanelurama na trbuhu; 5, 8, brončani tanki limovi, vjerovatno dijelovi pojasnih okova (na limu br. 5 sačuvane su dvije zakovice s okruglom glavom); 6 fragment ruba i trbuha tamnosivo pečene posude profiliranog ruba i glatke površine; 9. fragment svijetlosive pečene posude, dobro glačane površine, s očuvanom jezičastom drškom; 7. tamnosiva grijalica u obliku četverostrane piramide (pri vrhu je horizontalno probušena).

Kompolje, gradina Crkvina, nalazi iz kuće 1

11. brončana fibula tipa Aucissa, profiliranog luka ukrašenog punciranim točkicama; 10. prsten od brončanog lima ukrašen paralelnim udubenim linijama; 12. brončana igla i dio spiralne glave fibule; 14. zub divljeg vepra; 15. fragment oboda tamnosivo pečene posude, glatke površine; 16. dio širokog neukrašenog oboda posude koja je neravnomjerno pečena (na vanjskoj strani je siv a na unutrašnjoj crven); 17. fragment sivo pečene posude s metličastim ornamentom; 13. željezni čavao s raskucanom glavom.

Prozor, Wallburg Veliki Vital, Funde aus dem Hause 2

I. Eisennagel mit verhämmertem Kopf; 2. Bronzefibel vom Typ Aucissa mit einem rippenartig geformten, punzierten Bogen; 3. Bronzefibel vom Typ Aucissa; der Fibelfuss ist mit einem Kugelchen versehen; 4. Bruchstück einer rotgebrannten Schale mit geradem Hals und vertikalen Kanneluren am Bauch; 5, 6 dünne Bronzeblechstücke, vermutlich Riemenbeschlagteile. Am Blechstück Nr. 5 sind zwei Rundkopfnieten erhalten; 7. Bauch- und Mundsaumstück einer dunkelgrau gebrannten Schale mit scharf umrissenem Mundsaum und glatter Oberfläche; 8. Bruchstück eines hellgrau gebrannten, gut polierten Gefäßes mit vollständigem, zungenförmigen Henkel; 9. dunkelgrauer Wärmekörper in Form einer vierseitigen Pyramide (oben durchstoßen).

Kompolje, Wallburg Crkvina, Funde aus dem Hause 1.

II. Bronzefibel vom Typ Aucissa mit scharf umrissenem, punziertem Bogen; 12. Bronzeblechring, mit parallelen Eintiefungen verziert; 13. Bronzenadel und ein Teil des spiralförmigen Fibelkopfes; 14. Hauer; 15. Bruchstück eines dunkelgrau gebrannten Gefäßes (Saumstück), mit glatter Oberfläche; 16. Bruchstück eines breiten, univierten Mundsaumes; ungleichmäßig gebrannt (aussenseitig grau, innen-seitig rot); 17. Bruchstück eines grau gebrannten Gefäßes mit Binsenornament; 18. Eiserner Nagel mit verhämmertem Kopf.

Slika 1

Abbildung 1

Tlocrt kuća 3, 4 i 5 na gradini Veliki Vital (Prozor)

Grundriss der Hauses 3, 4 und 5 in der Wallburg Veliki Vital (Prozor)

ZUSAMMENFASSUNG

SIEDLUNGSFUNDE VON EINIGEN WALLBURGEN IN DER PROVINZ LIKA

Die wichtigsten Angaben über die Formen und die Inneneinrichtung japodischer Häuser stammen aus Probeausgrabungen und kleineren systematischen Untersuchungen von Burgwällen in der Lika und auf den Karstfeldern Ličko-, Gacko und Kravsko Polje. So wurden auf dem Burgwall Veliki Vital in Prozor fünf Häuser ausgegraben, in Mala Karaula und Široka Kula zwei Häuser, und je ein Haus auf Crkvina in Kompolje, Masnikosina gradina in Pečani und Piplica bei Lovinac.

Alle diese Häuser sind von rechteckiger Form, wobei eine der Längsseiten nach Süden gerichtet ist. Außer auf Masnikosina gradina sind alle anderen Häuser einteilig. Die Grundmauern sind aus unbearbeitetem Stein errichtet, der zu Trockenmauern aufgeschichtet ist, und oft wird für eine oder zwei Wände der geglättete, natürliche Felsen benützt. Ein charakteristisches Beispiel dieser Bauart ist das Haus Nummer 1 auf Mala Karaula in Široka Kula. Für den Bau dieses Objektes war die Lage der Kalksteinablagerungen wichtig, die durch kleine Interventionen und Glättungen als nördliche und südliche Wand dienten. In der südlichen Wand die natürliche Kalksteinschicht aus horizontalen glatten Flächen zusammengesetzt, von denen die unterste als Bank im Hause diente. An den Häusern Nr. 2 und 4 auf Veliki Vital in Prozor befanden sich in der Trockenmauer der Grundmauern Kerben für horizontale Balken, aus denen die Wände ausgeführt waren, und im Haus Nr. 5 war in der nördlichen Ecke die Spur eines vertikalen Holzpfehls gut sichtbar, mit einem Durchmesser von 0,20 m, während über die ganze Fläche des Hauses viele geschmiedete eiserne Nägel verstreut waren, was unsere Vermutung bestätigt, daß bei einigen Häusern die Wände aus hölzernen Balken oder dickeren Brettern bestanden, die miteinander durch Nägel verbunden waren.

Die Dimensionen der bis jetzt untersuchten Häuser betragen etwa 5 X 6 m, es gibt aber auch kleinere von etwa 3 X 3, oder 3 X 4 m. Die Böden sind aus festgestampftem Lehm, manchmal bis zu 0,30 m dick, mit gut geglätteter Oberfläche. Die Herdstellen sind, mit Ausnahme des Hauses in Kompolje, in einer Ecke angebracht, und von sehr einfacher Konstruktion: die Ecke des Raumes wird halbkreisförmig eingefast, und hier befindet sich die Feuerstelle, umgeben von einer größeren Anzahl keramischer Heizkörper verschiedener Form. Ferner findet man Tierknochen und fest regelmäßig einen oder zwei ovale Mühlsteine aus Sandstein, die zum Mahlen von Getreidekörnern dienten. In den Resten des Hauses in Ličko Lešće wurde ein tragbarer keramischer Ofen gefunden, und im Haus in Piplica eine interessante keramische Lampe und ein Seih. (Taf. I., Abb. 3, 6)

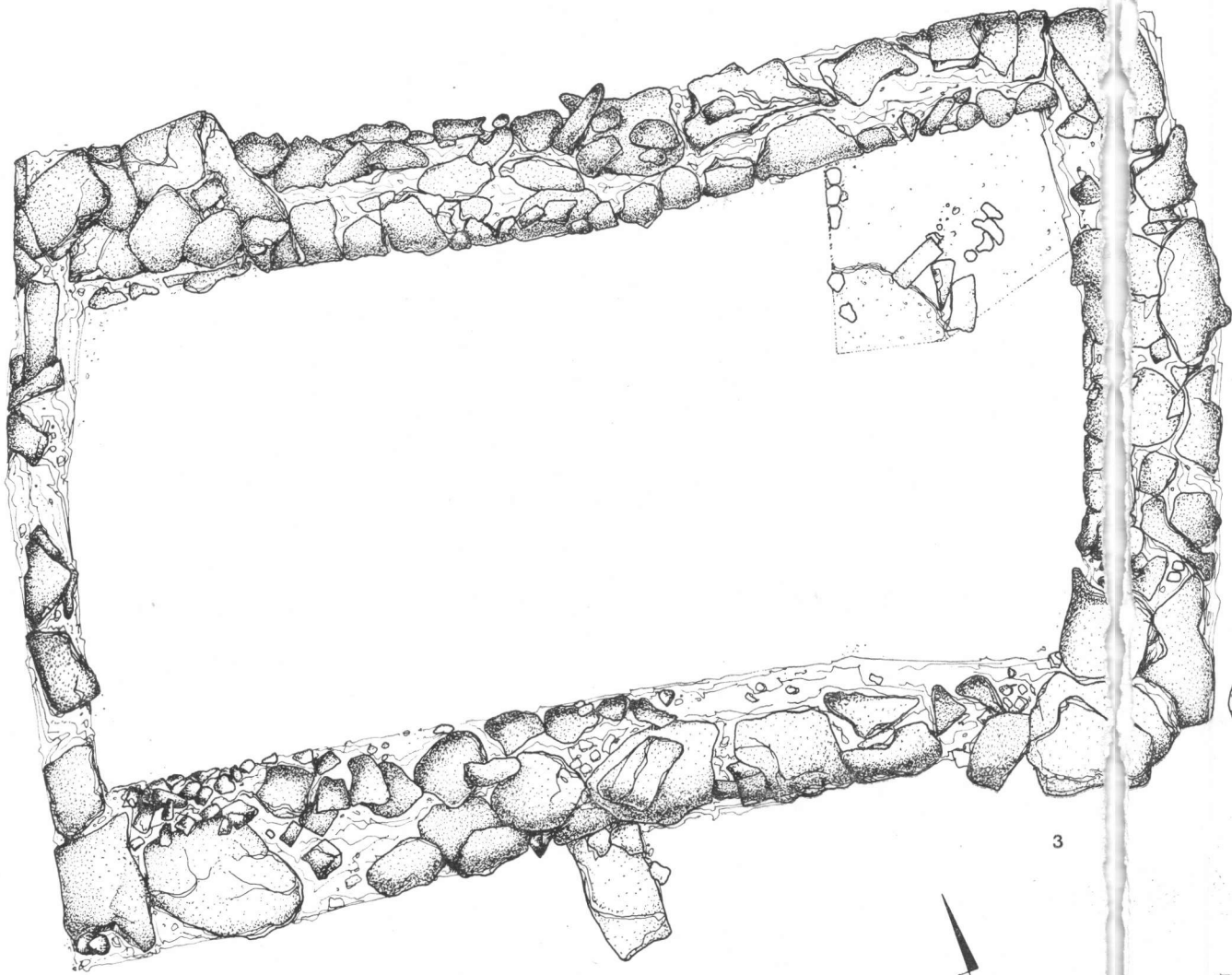
Aufgrund dieser Funde der materiellen Kultur können die Häuser in Piplica und Mala Karaula in die späte Bronzezeit datiert werden (HaB2 und B3). Für Piplica sind flache, bauchige Schüsseln mit vertikalen Kannelüren am Bauch charakteristisch, und Henkelformen die über den Rand reichen, und oft facettiert sind. Breite, horizontale Facetten finden sich auch auf den größeren, verbreiterten Rän-

dern von Gefäßen. In Mala Karaula wurden neben keramischen Funden, die denen von Piplica ähnlich sind, auch das Fragment einer Bronzenadel mit Kugelkopf gefunden, das deshalb wichtig ist, weil es diese Funde, beziehungsweise das ganze Haus in die späte Bronzezeit datiert.

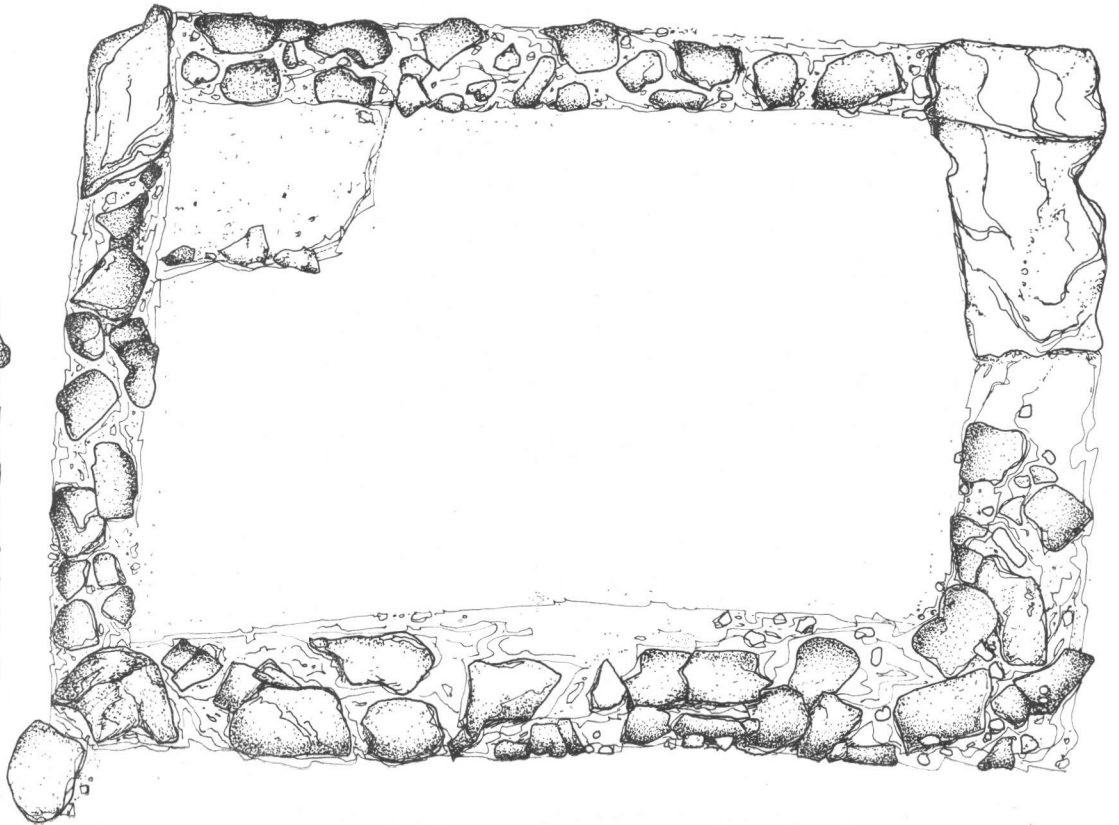
An der Herdstelle des Hauses auf Masnikosina Gradina wurden außer keramischen Funden noch ein vollständiger, langer Bronzespeer, ein Fragment eines anderen Speers, und ein Stück von einem einschläffigen Eisenmessers gefunden. Diese Gegenstände datieren das Haus in die HaC Stufe der älteren Eisenzeit.

Die Funde aus den Häusern Nr. 2 und 3 in Prozor könnten typologisch der späten Bronzezeit oder dem Anfang der älteren Eisenzeit angehören, da aber auch hier viele eiserne Nägel gefunden wurden kann mit Sicherheit gesagt werden, daß das Haus ganz der älteren Eisenzeit angehört, während die älteren Formen der Keramik nur darauf hinweisen, daß sie auch in jüngeren Perioden fort dauern, und nicht nur auf die späte Bronzezeit beschränkt sind.

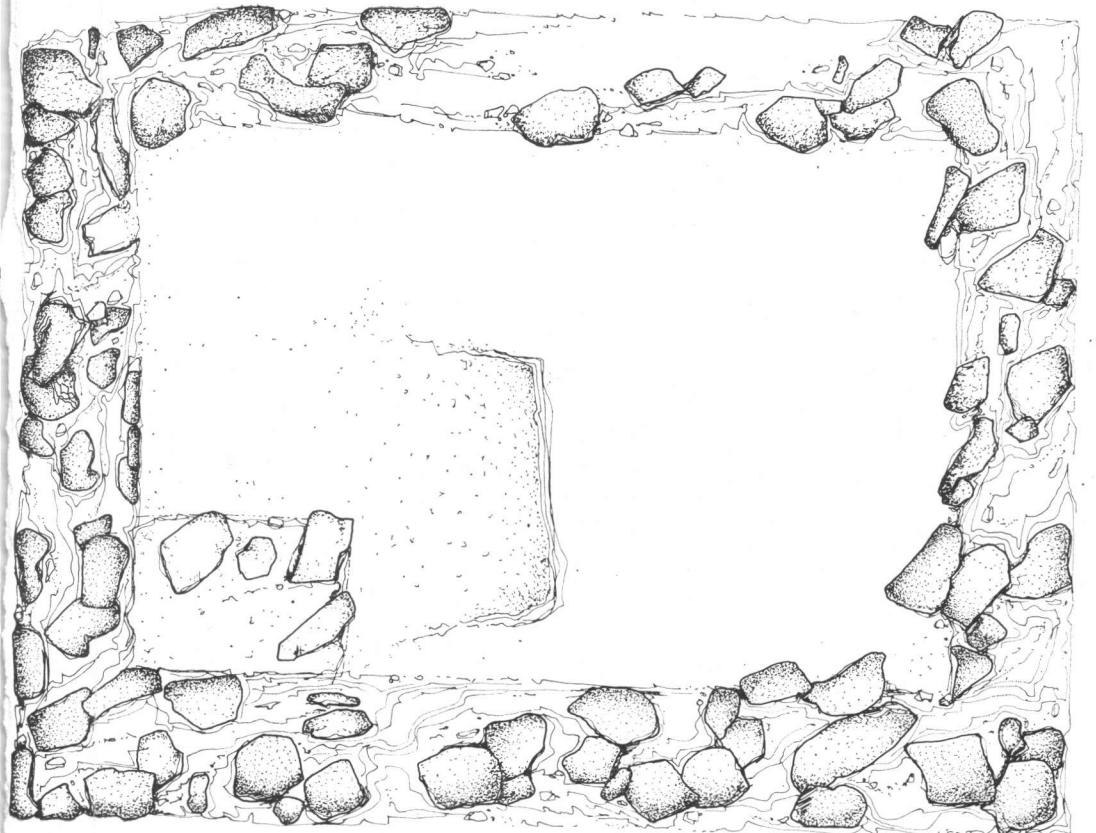
Die jüngsten Funde stammen aus den Häusern Nr. 4 und 5 in Prozor und aus dem Haus Nr. 1 in Kompolje. Das Fragment eines einschläffigen, gekrümmten Kampfmessers, eine Gürtelschnalle mit plastischen Darstellungen von Ebern und Vögeln, und besonders ein handgefertigter Kantharos keltischen Typs datieren dieses Haus an das Ende des II. und Anfang des I. Jahrhunderts vor u. Z. Aus dem Haus Nr. 5 in Prozor stammen auch die wichtigen Fibeln vom Typ Aucissa (Taf. VIII., Abb. 5, 6), die dieses Objekt in das Inventar des Hauses in Kompolje an, zu dem eine Aucissa-Fibel, Eisennägel und Fragmente von grauer Keramik mit beisenartigen Ornamenten gehören. An der Herdstelle dieses Hauses wurde eine große Anzahl von verschiedenen Meeresmuscheln gefunden, die alle essbar waren. Die Japoden, als Viehzüchter bekannt, haben nach diesen Muscheln zu schließen, nach der Eroberung ihres Territoriums durch die Römer gewissermaßen auch ihre Wirtschaft geändert, beziehungsweise sie haben neue Ernährungsgewohnheiten angenommen.

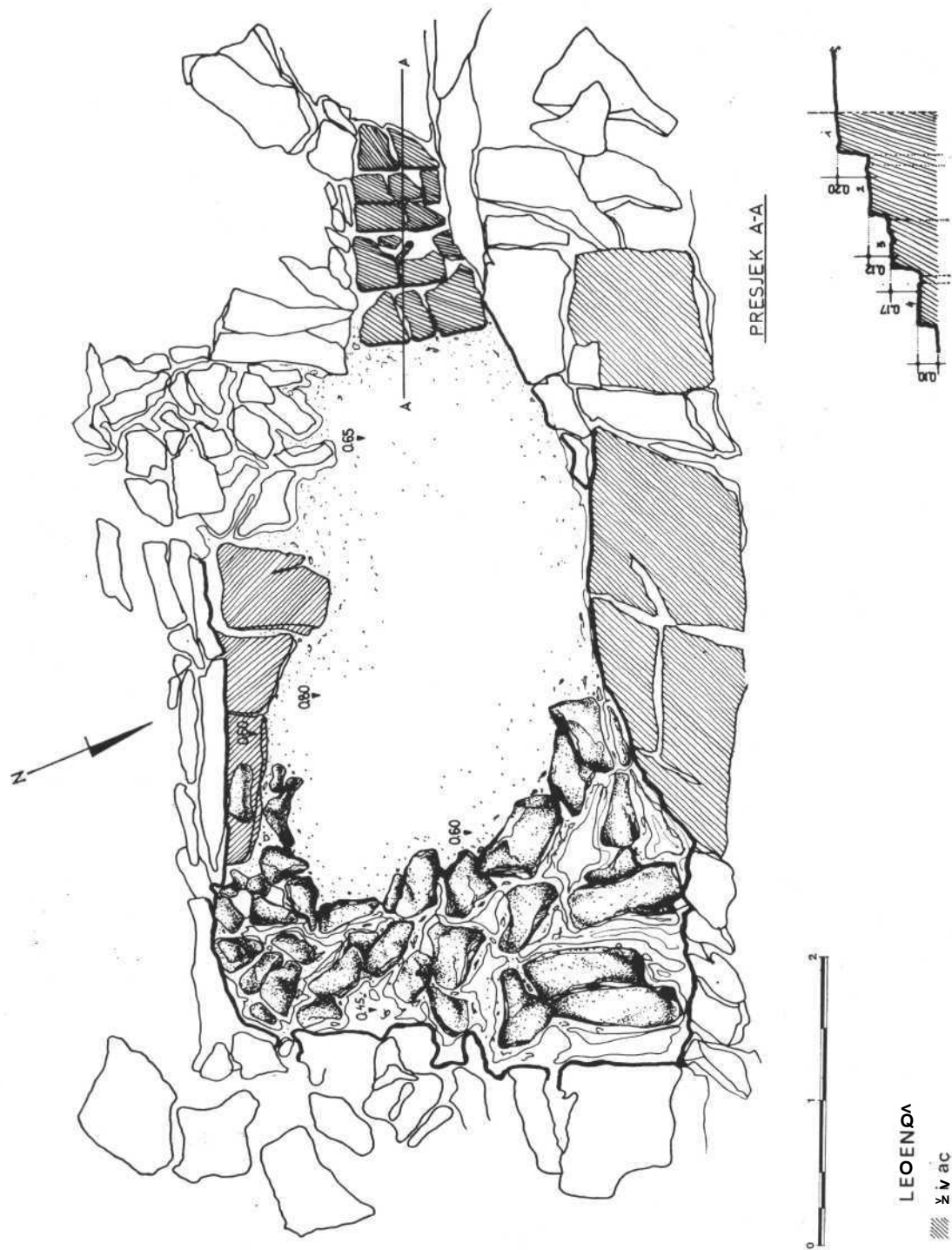
3

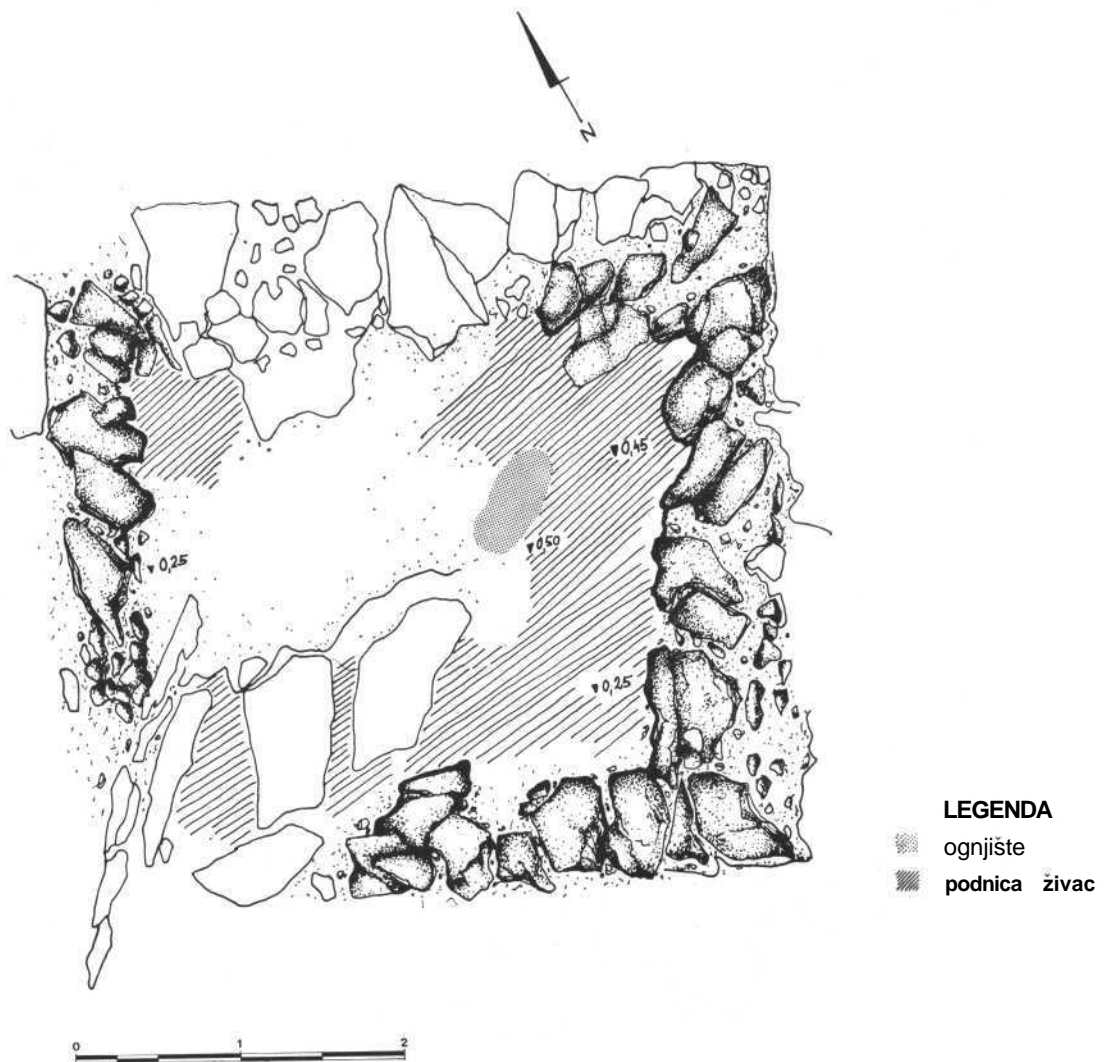

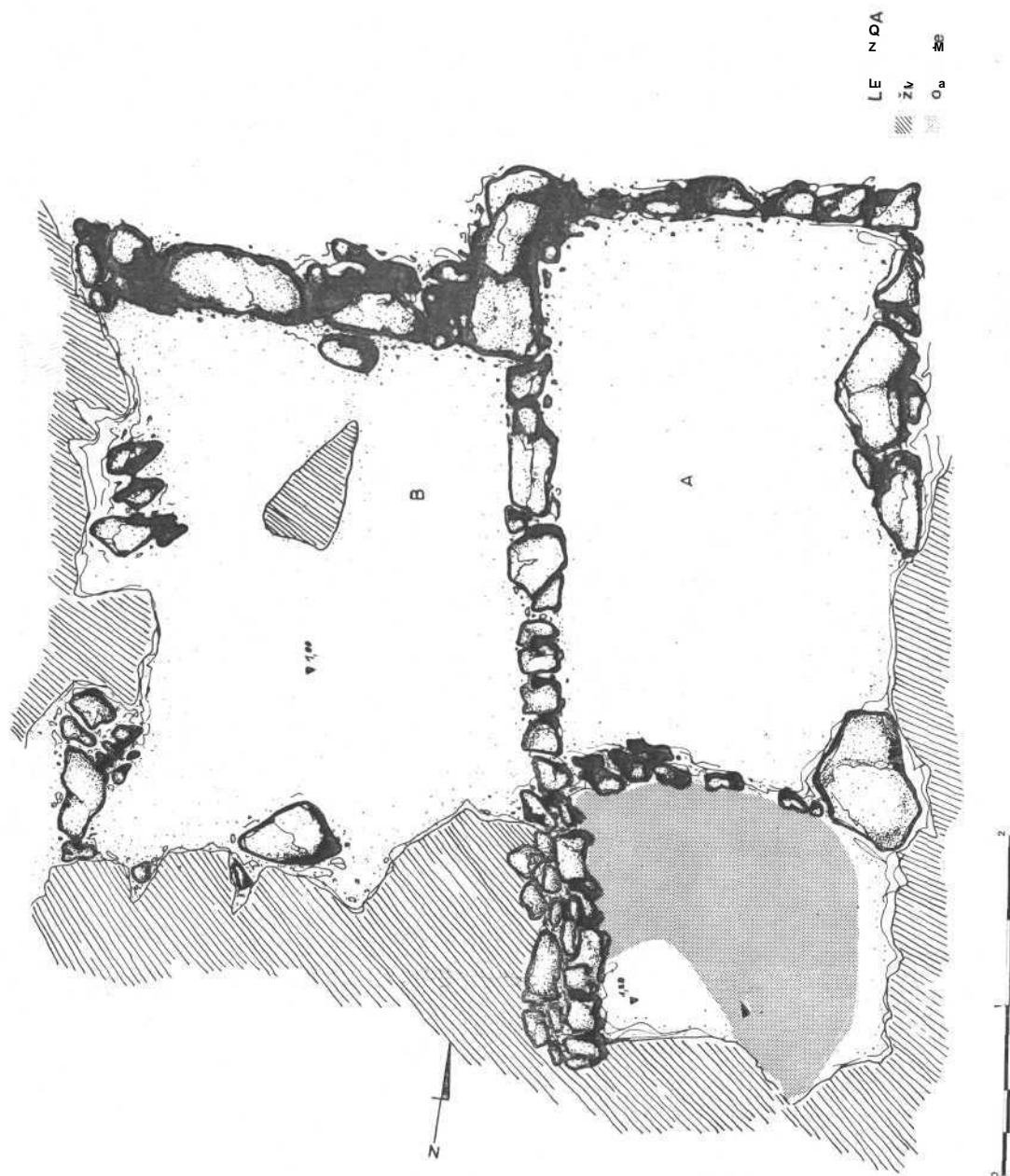
5

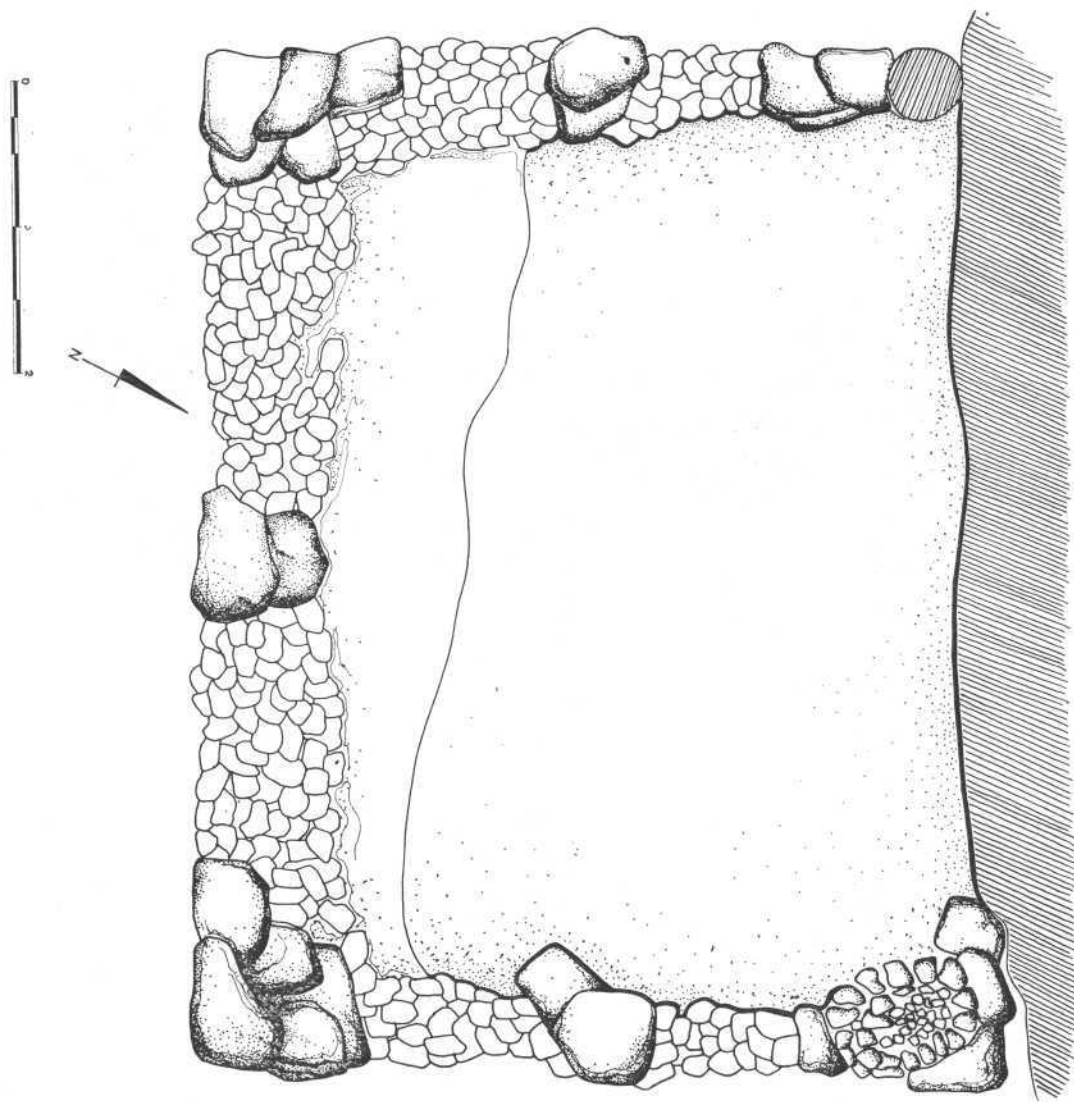

Slika 1

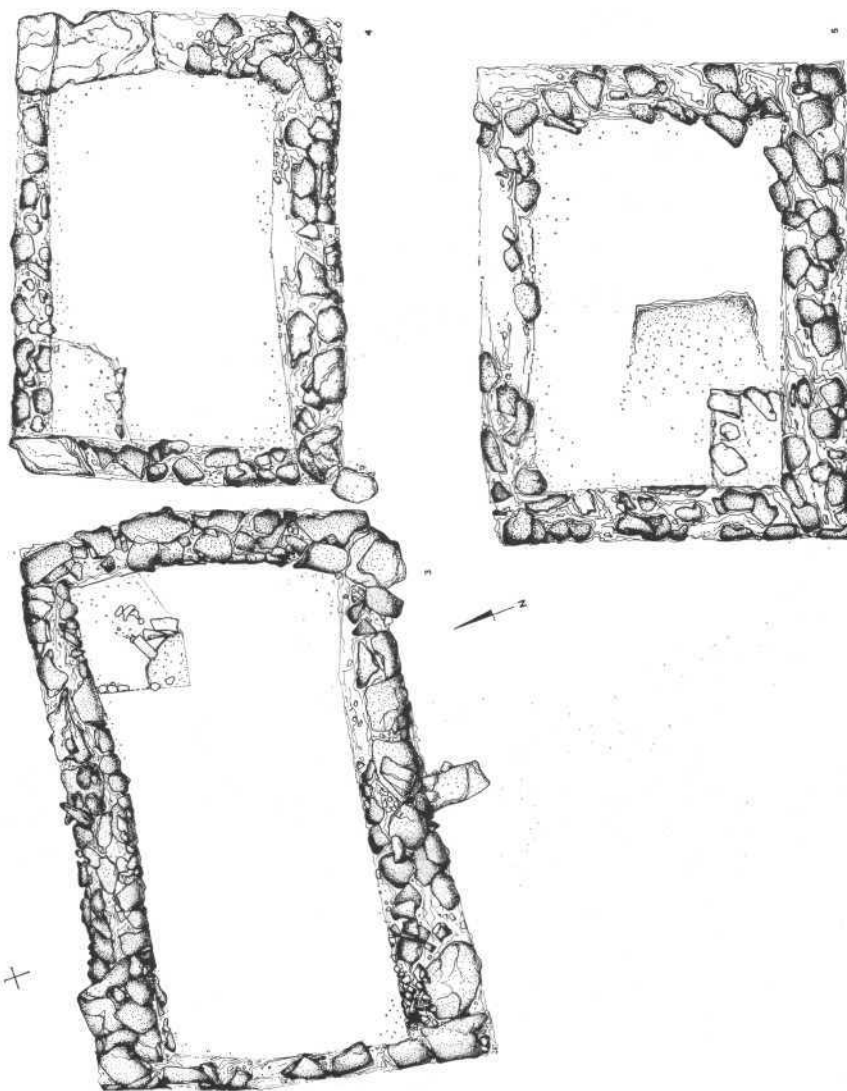

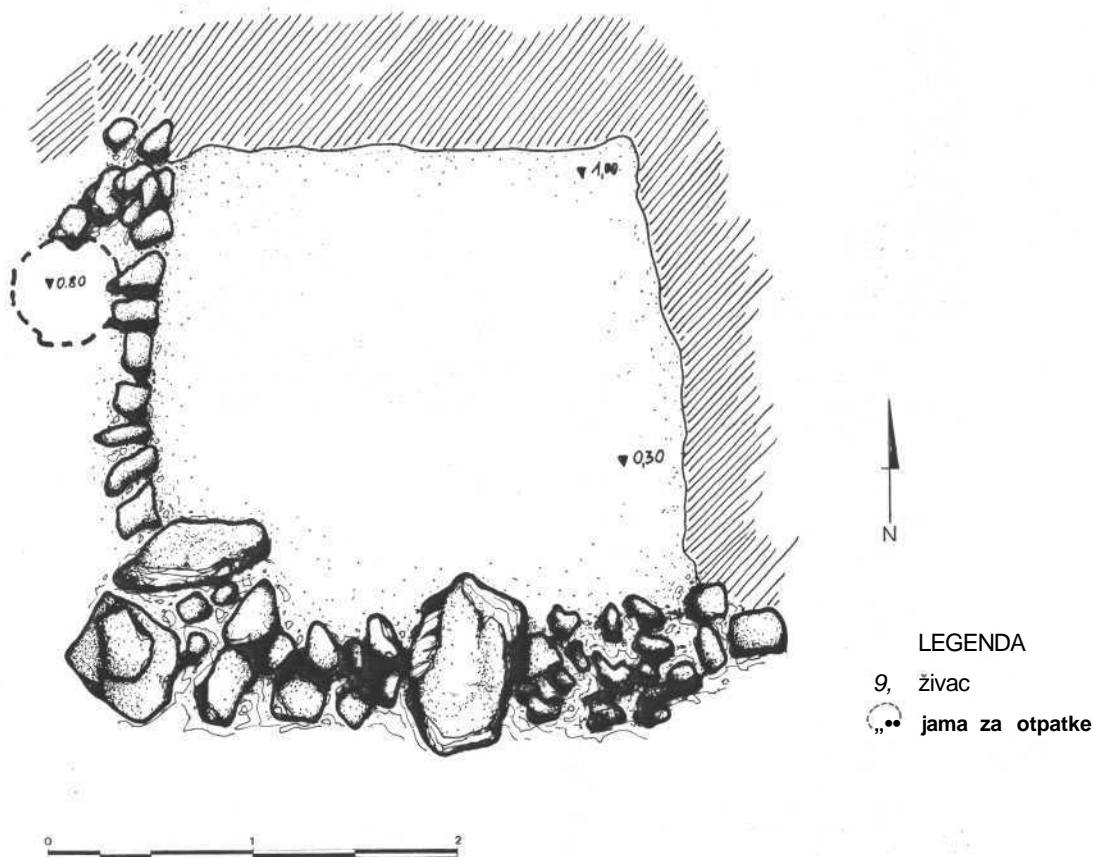

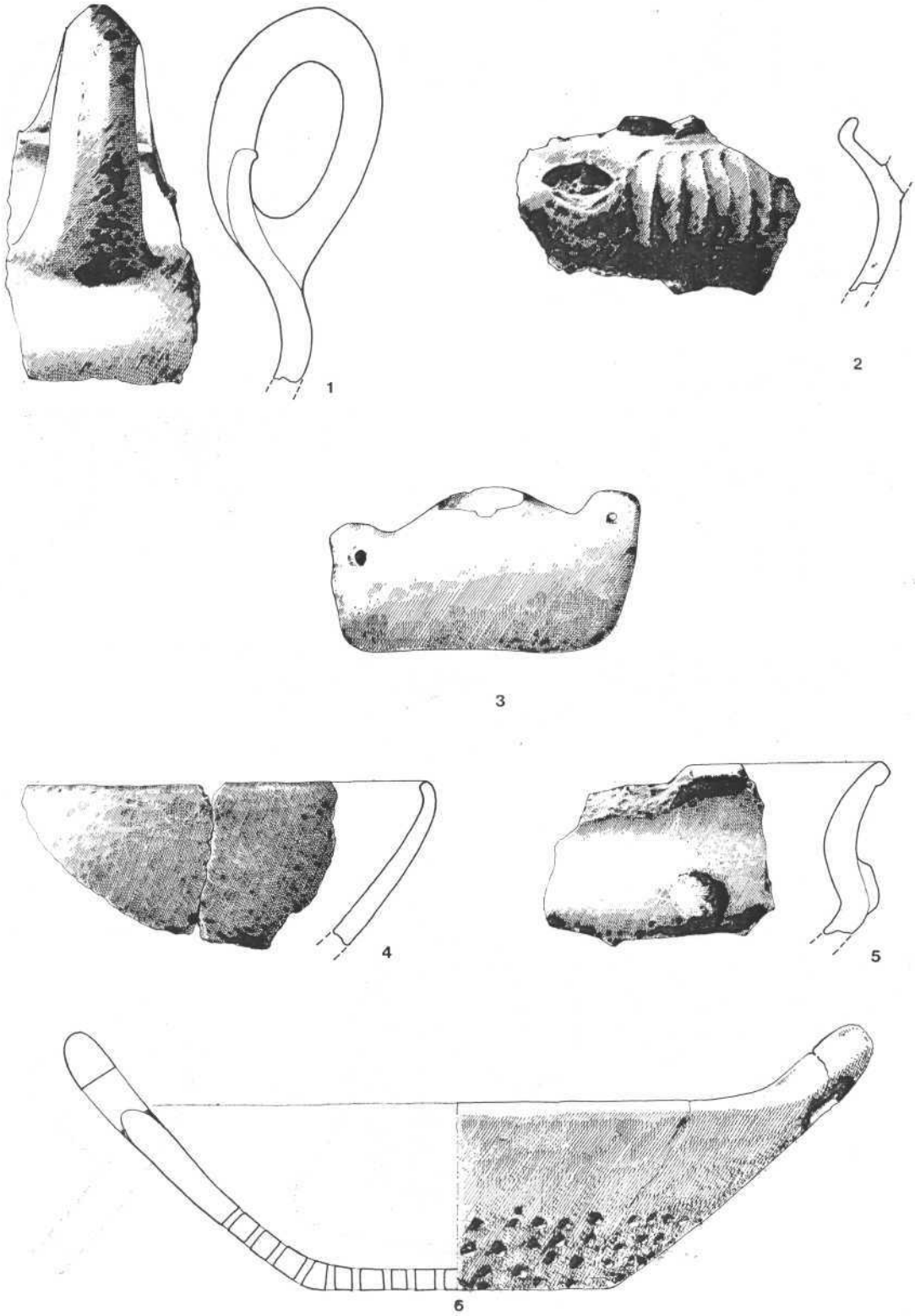

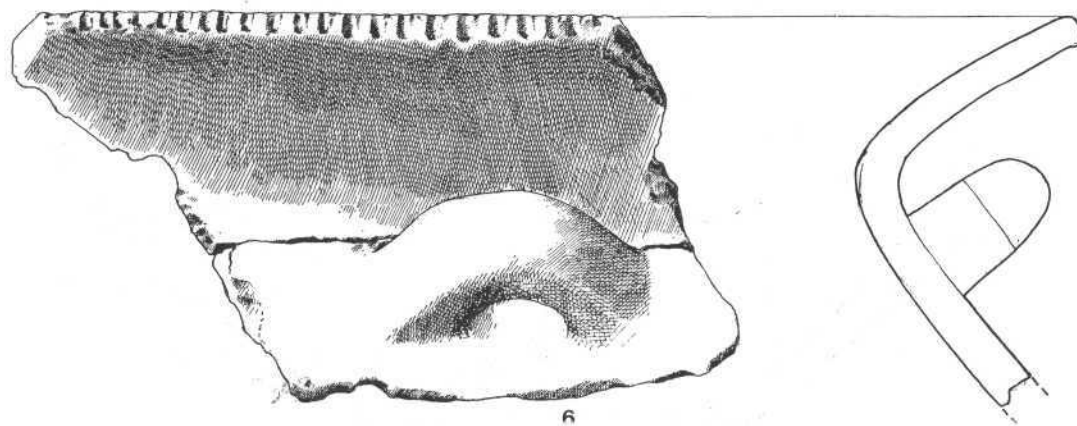
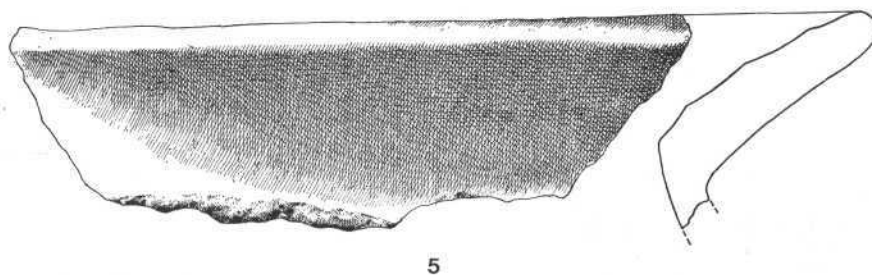
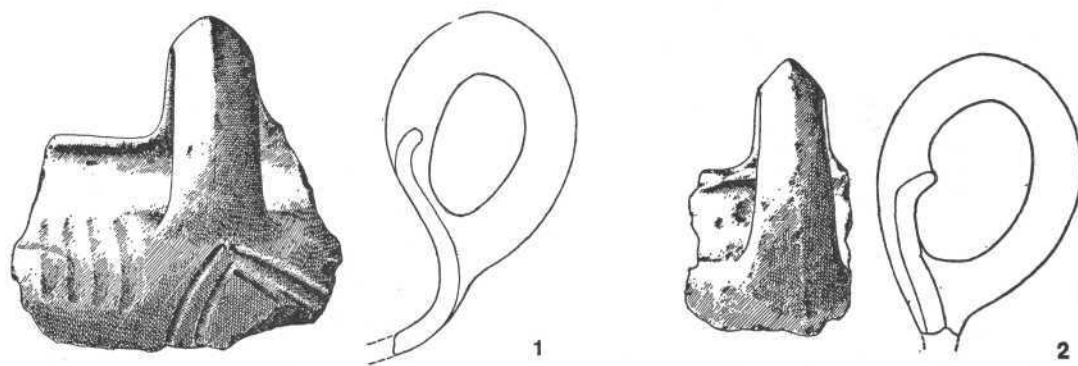
LEGENOA

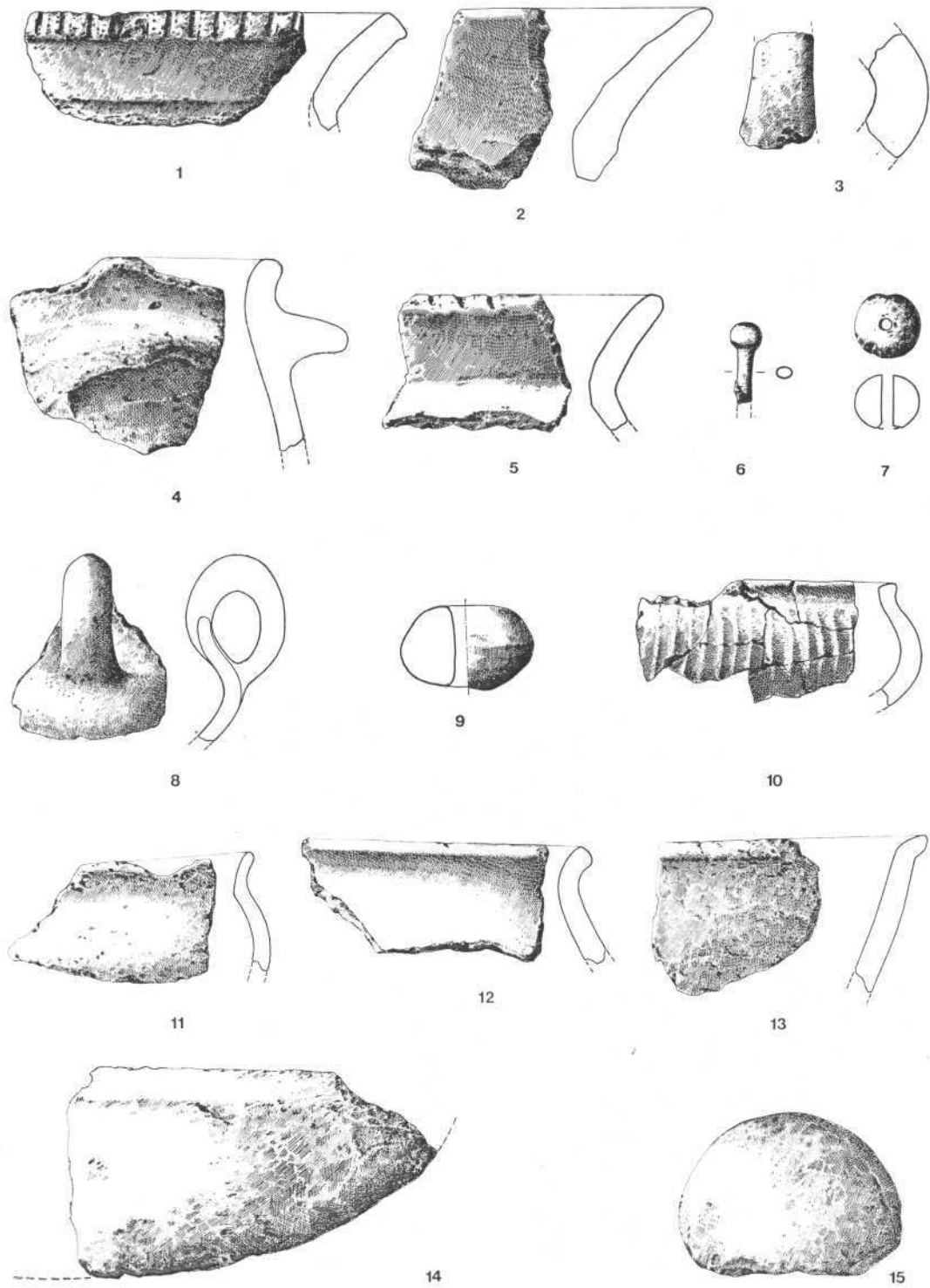
- ▨ živac
- ▩ ognjište
- drveni stup

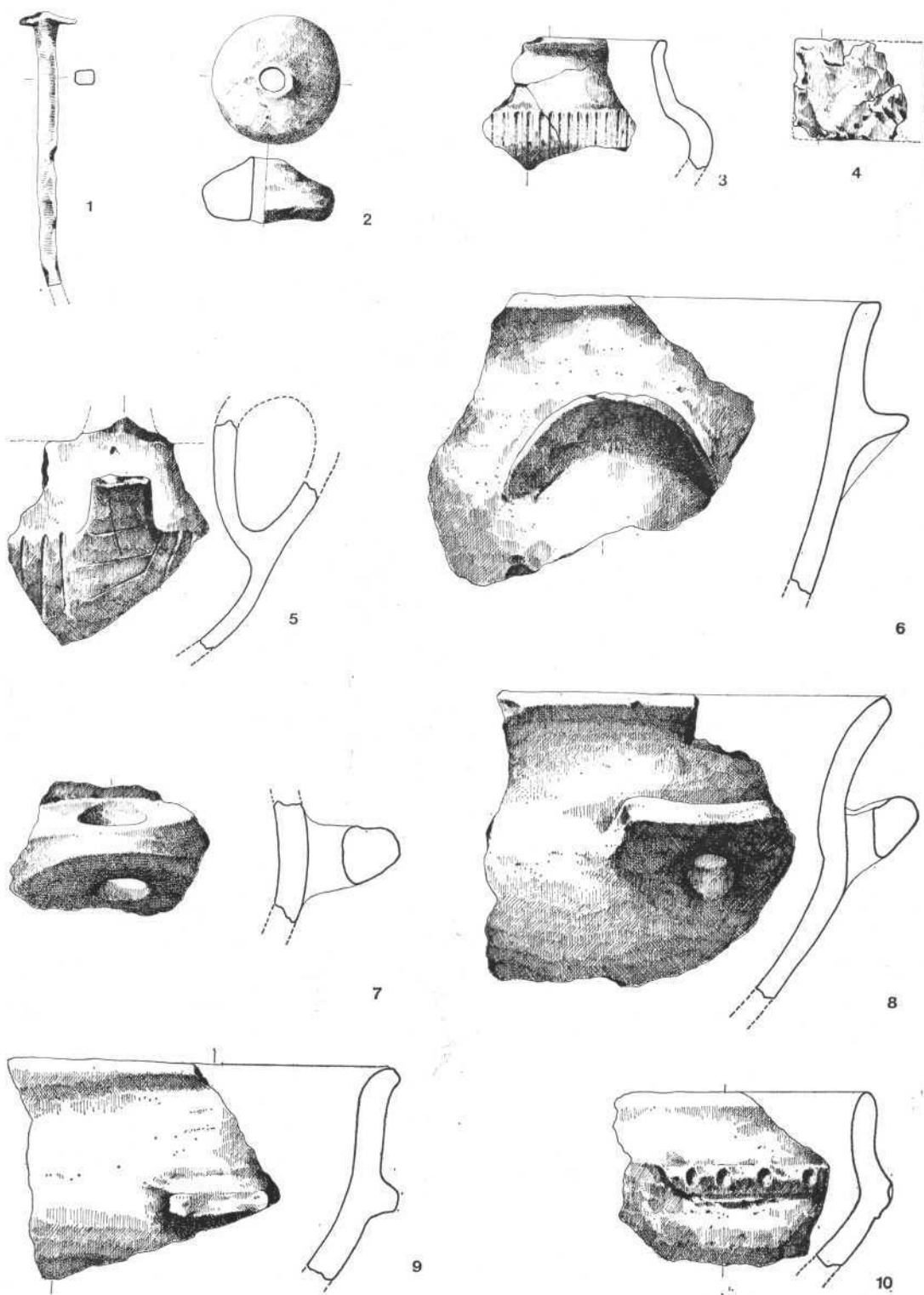

Tabla 12

R. DRECHSLER-BIZIC: Nasebinski objekti, VAMZ, 3. s., XIX 107—127 (1986)

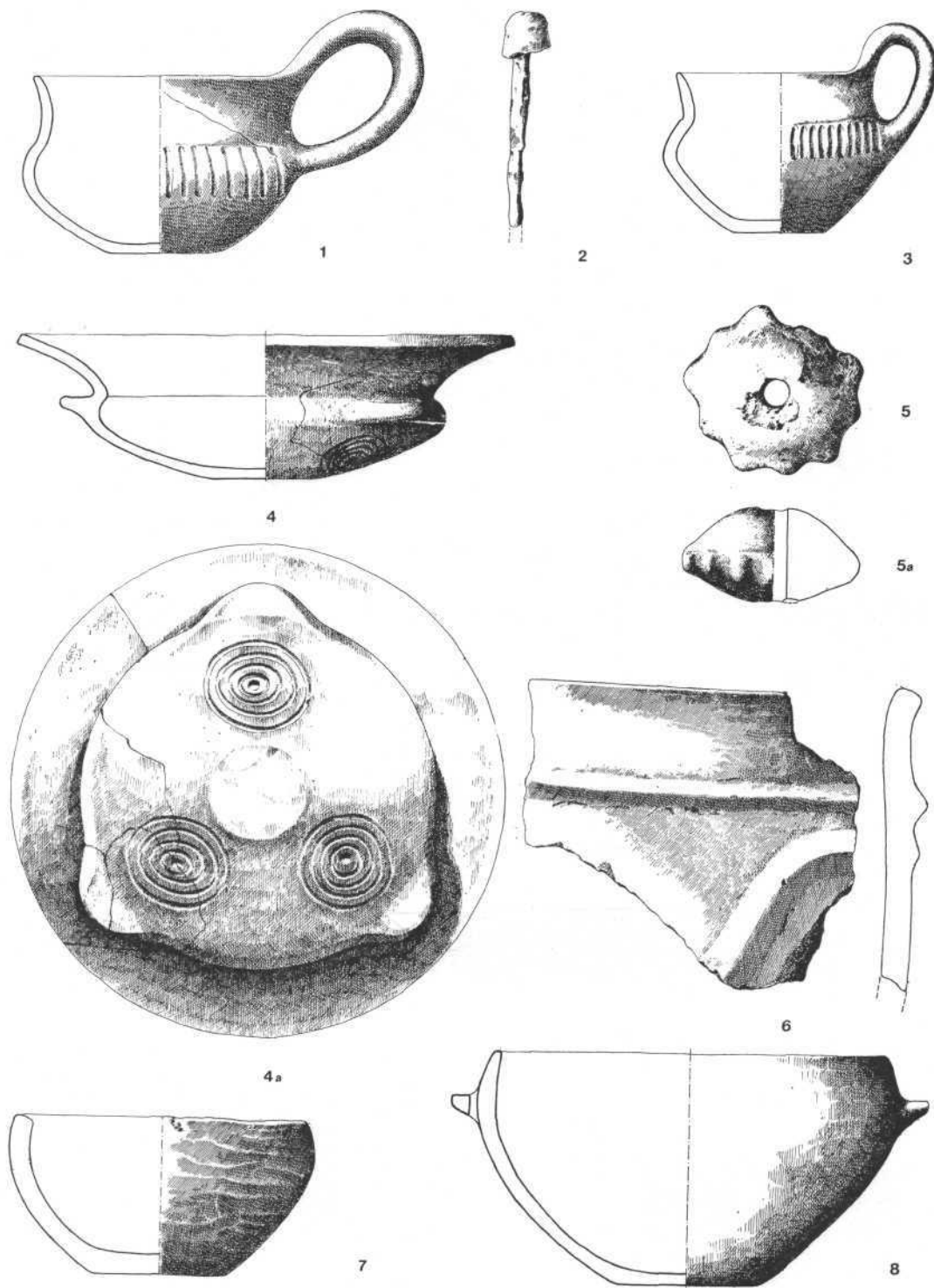

Tabla 14

